

## **Nationaal Vrijheidsonderzoek 2009**

### **Opiniedeel**

Dieter Verhue en Harmen Binnema

april 2009

# Inhoud

	<b>Samenvatting</b>	<b>1</b>
	<b>Inleiding</b>	<b>6</b>
<b>1</b>	<b>Vrijheid, grondrechten en identiteit</b>	<b>8</b>
1.1	Zorgen over ...	8
1.2	Waarden, vrijheden, grondrechten	9
1.3	Het begrip 'identiteit'	12
<b>2</b>	<b>Je eigen identiteit en die van anderen</b>	<b>14</b>
2.1	Acceptatie van je identiteit	14
2.2	Tegenstellingen tussen mensen	17
2.3	Omgaan met verschillen	19
<b>3</b>	<b>Vrijheid, identiteit en de overheid</b>	<b>21</b>
3.1	Identiteit in de openbare ruimte	21
3.2	Stimuleren van pluriforme identiteit	23
<b>4</b>	<b>De Nederlandse identiteit</b>	<b>25</b>
4.1	Trots en schaamte over Nederland	25
4.2	Situaties die de nationale identiteit versterken	26
4.3	Vrijheid en de Nederlandse identiteit	27
4.4	De nationale identiteit versterken	31
4.5	Onze nationale identiteit in een globaliserende wereld	33

## **Bijlage 1** Onderzoeksverantwoording

---

## Samenvatting

### Inleiding

Het opiniedeel van het Nationaal Vrijheidsonderzoek is opgezet om inzicht te krijgen in de opvattingen van burgers over onderwerpen die gerelateerd zijn aan vrijheid, grondrechten en de democratische rechtsstaat. Dit wordt gedaan ten behoeve van het debat over de vrijheid, dat op en rond 5 mei op veel plaatsen in het land wordt gevoerd. Hoe verantwoordelijk voelen mensen zich voor die vrijheid? Waar liggen dilemma's en discussiepunten? Het Nationaal Comité 4 en 5 mei kiest ieder jaar een ander onderwerp als invalshoek voor het aan orde stellen van het motto 'Vrijheid maak je met elkaar', dat centraal staat in de beleidsperiode 2006-2010. Dit jaar is gekozen voor 'Vrijheid en identiteit'.

Om volgens je eigen identiteit te kunnen leven is vrijheid nodig. In vrijheid kun je jezelf zijn en hieraan uiting geven. Maar die vrijheid kan ook gebruikt worden om op hoge toon je 'eigen' identiteit op te eisen of met een beroep op 'de Nederlandse identiteit de vrijheid van anderen te beperken. Job Cohen zei daarover in 2007 in de H.M. van Randwijklezing: "Het wordt tijd voor de vrijheid om je eigen identiteit te mogen kiezen en zelf te mogen bepalen hoe je aan je Nederlandse identiteit gestalte geeft."

Aan het onderzoek hebben N=959 personen van 13 jaar en ouder deelgenomen, representatief naar de achtergrondkenmerken van de Nederlandse bevolking. Daarnaast zijn autochtonen, westerse allochtonen en niet-westerse allochtonen evenredig in de steekproef vertegenwoordigd. Overigens zien we in de uitkomsten slechts in beperkte mate verschillen tussen de verschillende etnische groepen. Het veldwerk is uitgevoerd van 27 januari tot en met 5 februari 2009.

Naast het voorliggende opinieonderzoek, is er ook een enquête uitgevoerd naar het draagvlak voor de Dodenherdenking op 4 mei en de viering van Bevrijdingsdag op 5 mei en op de concrete manier waarop hieraan door Nederlanders invulling wordt gegeven. De resultaten hiervan worden in een aparte rapportage beschreven.

### Vrijheid, grondrechten en identiteit

Nederlanders maken zich veel zorgen over hoe we in de samenleving met elkaar omgaan. Agressie en geweld is het meest genoemde onderwerp waarover men zich zorgen maakt, maar daarnaast noemt men ook vaak egoïsme/individualisme en gebrek aan solidariteit. We zien de zorgen over egoïsme in de afgelopen jaren daarbij toenemen.

Ondanks de zorgen over toenemende individualisering, hechten mensen sterk aan hun individuele vrijheid. Als we kijken naar zaken die men belangrijk vindt in de samenleving, lijkt het motto 'leven en laten leven' dominant. Men vindt het heel belangrijk om anderen in hun waarde te laten en daarnaast om voor de eigen mening uit te kunnen komen. Aan het actief bijdragen aan het vergroten van de vrijheid van anderen, door de zwakkeren te ondersteunen, rekening te houden met minderheden of niet te discrimineren, hecht men veel minder waarde. Dit zien we ook terug bij de vraag welke grondrechten men het belangrijkste vindt voor de bescherming van ieders recht om volgens zijn eigen identiteit te leven. Volgens de ondervraagden is de vrijheid van meningsuiting hiervoor het belangrijkste. De vrijheid van godsdienst en het verbod op discriminatie worden veel minder vaak genoemd.

Opvallend is wel dat we in de afgelopen jaren een daling zien in het belang dat men hecht aan de vrije meningsuiting. Het ondersteunen van de zwakkeren vindt men daarentegen belangrijker worden. Hoewel velen dus een individualistische oriëntatie tegenover de vrijheid hebben, neemt de solidariteit langzaam toe.

Wat verstaan mensen eigenlijk onder het begrip 'identiteit'? De meestgenoemde eerste associatie van mensen is 'jezelf zijn'. Daarnaast herkent vrijwel iedereen zich in de definitie die Van Dale geeft – wat eigen is aan mensen, wat ze uniek maakt, anders dan anderen. Het verschil is dat in die definitie ten opzichte van het idee van 'jezelf zijn' meer de nadruk wordt gelegd op hoe iemand zich van anderen onderscheidt.

### **Je eigen identiteit en die van anderen**

Mensen zijn zich zeer bewust van hun eigen identiteit: 60% is zich (vrijwel) altijd of vaak bewust van de eigen identiteit. Een grote meerderheid van 84% voelt zich daarnaast (vrijwel) altijd of vaak vrij om zichzelf te zijn. Wanneer het gaat om een beoordeling van de ruimte die men zelf krijgt of die anderen krijgen om zichzelf te zijn, is een zeer ruime meerderheid van mening dat dit voldoende is. Men denkt vaker dat anderen hierin beperkt worden dan dat men zelf beperkt wordt. Dit beeld wordt sterker bij de vraag naar de acceptatie van iemands identiteit. Een derde van de ondervraagden ervaart zelf weleens niet geaccepteerd te worden om zijn of haar identiteit. Bijna tweederde ervaart weleens dat anderen om deze reden niet worden geaccepteerd.

Wat wordt er niet geaccepteerd en in welke omstandigheden? Als men zelf ervaart niet geaccepteerd te worden, worden vaak opvattingen en meningen als reden genoemd. Veel mensen zien hun opvattingen kennelijk als onderdeel van hun identiteit. Andere redenen waarom de eigen identiteit niet wordt geaccepteerd hebben met persoonskenmerken te maken, zoals afkomst of huidskleur (bij niet-westerse allochtonen het meest genoemd), gehandicapt zijn of andere kenmerken van het uiterlijk. Bij de vraag waarom anderen niet worden geaccepteerd, worden meningen en opvattingen minder vaak genoemd, en etnische afkomst of anders zijn juist vaker.

Gebrek aan acceptatie van de identiteit van anderen kan leiden tot tegenstellingen in de samenleving. Maar liefst acht op de tien ondervraagden denken dat die tegenstellingen in

Nederland in de afgelopen twintig jaar groter zijn geworden. Die toename wordt vooral gezien als gevolg van verschillen in geloof of levensovertuiging en daarnaast ook in sociale milieus of sociale klassen en landen waar mensen zijn opgegroeid.

Driekwart van de ondervraagden ervaart weleens moeilijkheden bij het omgaan met mensen met een identiteit die sterk verschilt van die van henzelf. Men vindt het vooral lastig om te gaan met mensen die andere waarden aanhangen, andere opvattingen hebben over de rol van man en vrouw, of andere opvattingen hebben over de samenleving. Wanneer men met dit soort tegenstellingen wordt geconfronteerd, is de meest gekozen strategie om de tegenstelling te benoemen, maar het verschil wel te accepteren. Vrijwel niemand geeft aan zijn opvattingen te zullen verbergen of juist te proberen iemand te veranderen.

### **Vrijheid, identiteit en de overheid**

Wanneer moeten anderen terughoudend zijn met het uiten van de eigen identiteit en rekening houden met de omgeving? Dit wordt vooral wenselijk geacht op het werk, werkend bij de overheid en op straat. Opvallend is dat een derde van de ondervraagden vindt dat er in geen enkele situatie terughoudendheid nodig is.

En wanneer gaan mensen te ver in het uiten van de eigen identiteit? Anderen iets opleggen, dwingen en doordrammen vinden de meeste ondervraagden te ver gaan. Ook storen/hinderen of kwetsen en beledigen wordt als een hinderlijke uiting van identiteit gezien. Men vindt dus dat mensen te ver gaan wanneer zij anderen de vrijheid belemmeren om volgens de eigen identiteit te leven.

We zien aan deze antwoorden ook dat het begrip identiteit ruim wordt opgevat: veel van deze uitingen hebben niet te maken met hoe mensen zijn, maar hoe we met elkaar omgaan in de openbare ruimte. Deze indruk wordt bevestigd door de zaken die genoemd worden als ontoelaatbare uitingen van identiteit. Men noemt hier het meest zich onbeschoft gedragen, overlast veroorzaken en anderen discrimineren.

De ondervraagden verschillen in de condities die zij stellen waaronder de eigen identiteit mag worden geuit. De groep die vindt dat het uiten van je eigen identiteit alleen mag als je anderen daarbij niet in hun vrijheid belemmert, is daarbij groter dan de groep die de eigen identiteit altijd en overal wil kunnen uiten. Opmerkelijk is echter dat beide groepen anderen even veel vrijheid gunnen als zij zichzelf toestaan. De groep die de eigen identiteit altijd en overal wil uiten, vindt ook vaker dat anderen nooit terughoudend hoeven zijn bij het uiten van de eigen identiteit. Op dezelfde manier vindt de groep die bij het uiten van de eigen identiteit anderen niet wil belemmeren, ook vaker dat anderen terughoudend moeten zijn in het uiten van hun identiteit. Mensen gaan dus uit van wederkerigheid in het geven en nemen van vrijheid, maar de ene persoon geeft en neemt daarbij meer dan de andere.

De overheid stimuleert op diverse manieren de mogelijkheden van mensen om volgens hun eigen identiteit te leven. Het achterliggende idee van dit stimuleren van pluriformiteit is dat de samenleving er als geheel baat bij heeft als mensen hun eigen waarden kunnen ontwikkelen en

uitdragen. De overheid kan dit op diverse manieren stimuleren, bijvoorbeeld door het financieren van scholen, subsidiëren van culturele instellingen of door subsidie van publieke omroepen. Er is weinig enthousiasme voor deze initiatieven. De meeste steun zien we nog voor het financieren van bijzondere en openbare scholen. Voor het subsidiëren van publieke omroepen, verenigingen van minderheidsgroeperingen en politieke partijen is geen meerderheid te vinden. Slechts een beperkte groep is dus van mening dat overheidssteun belangrijk is om ervoor te zorgen dat alle mogelijke identiteiten kunnen worden geuit. We zien een relatie met het belang dat mensen hechten aan diverse grondrechten voor de bescherming van onze identiteit. Degenen die de vrijheid van godsdienst of het verbod op discriminatie daarbij relatief belangrijk vinden, ondersteunen de genoemde overheidsinitiatieven veel sterker dan degenen die de vrijheid van meningsuiting of het gelijkheidsbeginsel belangrijker vinden.

### **De Nederlandse identiteit**

We hebben gevraagd hoe vaak men trots is op Nederland en hoe vaak men zich voor Nederland schaamt. De trots overheerst: van de ondervraagden is 51% vrijwel altijd of vaak trots Nederlander te zijn. Nog eens 31% is soms trots op het Nederlandschap. Schaamte om Nederlander te zijn komt weinig voor: 47% schaamt zich (vrijwel) nooit, terwijl slechts 6% zich vaak schaamt. Zowel bij de trots als bij de schaamte speelt vrijheid een centrale rol. Tolerantie, verdraagzaamheid, democratie en vrijheid zijn veelgenoemde redenen om trots te zijn. Men voelt schaamte wanneer de vrijheid doorslaat: als Nederlanders zich in het buitenland misdragen, maar ook als dit in eigen land gebeurt. Andere redenen voor schaamte zijn wat sommigen als verworvenheden zien: vrije seksualiteit, het drugsbeleid en een 'soft' rechtssysteem.

De Nederlandse identiteit wordt vooral gevoeld bij nationale gebeurtenissen zoals Koninginnedag, EK- of WK-voetbal en de Olympische Spelen. Ook Dodenherdenking en Bevrijdingsdag worden vaak genoemd als dagen waarop men zich sterk verbonden voelt met Nederland. Prinsjesdag of de Tweede Kamerverkiezingen roepen dit veel minder sterk op.

Welke rol speelt vrijheid in het karakter van Nederlanders? De ondervraagden denken in sterke mate dat zij mannen en vrouwen als gelijkwaardig zien, anderen veel ruimte geven om te leven naar eigen inzicht, veel rekening houden met anderen en verdraagzaam zijn tegenover andersdenkenden. Opvallend is wel dat men deze eigenschappen veel sterker op zichzelf van toepassing vindt dan op andere Nederlanders. Dit geldt vooral voor rekening houden met anderen en verdraagzaam zijn. Hier 'wringt' de eigen identiteit kennelijk met de waargenomen collectieve identiteit: we denken zelf meer rekening te houden met anderen, dan dat anderen rekening houden met ons.

Het beeld dat westerse en niet-westerse allochtonen van Nederlanders hebben, wijkt niet sterk af van het beeld dat autochtone Nederlanders van zichzelf hebben. Niet-westerse allochtonen vinden in sterkere mate dat Nederlanders mannen en vrouwen als gelijkwaardig zien, op zichzelf gericht zijn, zuinig zijn, niet graag risico's nemen en zich het liefst aan de regels houden. De verschillen die zij zien, hebben weinig te maken met het elkaar gunnen van vrijheid. Dit schatten autochtonen en allochtonen hetzelfde in.

Hoe kijkt men naar de nationale identiteit in het licht van globalisering en Europese eenwording? De ondervraagden stellen zich voorzichtig positief op tegenover globalisering. Niet meer dan een op vijf respondenten zegt dat men zou willen dat er geen globalisering was. De groep die denkt dat globalisering op lange termijn goed voor ons is, is groter dan de groep die dit niet denkt. Een mogelijke keerzijde van globalisering is echter dat onze nationale identiteit er minder sterk van wordt. De helft van de ondervraagden herkent dit. Daarnaast denkt iets minder dan de helft dat onze nationale identiteit door globalisering wordt ondermijnd.

Opvallend is de relatie tussen hoe men denkt over globalisering en de mate waarin men trots is op Nederland. Nationale trots en de houding tegenover globalisering lijken eerder in elkaars verlengde te liggen dan dat ze tegengesteld zijn. Vergeleken met mensen die niet vaak trots zijn, denken mensen die vaak trots zijn op Nederland vaker dat globalisering op lange termijn goed voor ons is, en dat onze nationale identiteit door globalisering juist kan worden versterkt.

## Inleiding

### Achtergronden en vraagstelling

Het Nationaal Vrijheidsonderzoek is opgezet om de beleving van burgers ten aanzien van 4 en 5 mei te monitoren. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei wil graag inzicht verwerven in de opvattingen van burgers over onderwerpen die gerelateerd zijn aan vrijheid, grondrechten en de democratische rechtsstaat (nationaal en internationaal). Dit wordt gedaan ten behoeve van het debat over de vrijheid, dat op en rond 5 mei op veel plaatsen in het land gevoerd wordt. Hoe verantwoordelijk voelen Nederlanders zich voor die vrijheid? Waar liggen de dilemma's en discussiepunten?

Dit rapport is gebaseerd op een enquête die is uitgevoerd van 27 januari tot en met 5 februari 2009. In deze periode is een representatieve steekproef van N=959 burgers van 13 jaar en ouder ondervraagd. Daarnaast zijn autochtonen, westerse allochtonen en niet-westerse allochtonen evenredig in de steekproef vertegenwoordigd. Het betreft de achtste meting in een jaarlijkse serie die is begonnen in 2002. Bij veel onderwerpen kunnen hierdoor vergelijkingen in de tijd worden gemaakt.

Het Nationaal Comité kiest jaarlijks een ander onderwerp als invalshoek voor het aan de orde stellen van het motto 'Vrijheid maak je met elkaar', dat centraal staat in de beleidsperiode 2006-2010. Dit jaar is gekozen voor 'Vrijheid en identiteit'. Ten behoeve van dit onderzoek is rond dit thema een aantal onderzoeksvragen geformuleerd. In de volgende paragraaf beschrijven we de geformuleerde onderzoeksvragen rond dit thema en geven we aan in welk deel van het rapport deze worden behandeld.

### Onderzoeksvragen en opbouw van dit rapport

#### *Hoofdstuk 1: Vrijheid, grondrechten en identiteit*

- *Zorgen over vrijheid en identiteit.* In het eerste hoofdstuk schetsen we de context waarin dit onderzoek plaatsvindt. Over welke vraagstukken maken mensen zich zorgen en welke plaats nemen vrijheid en identiteit daarbij in?
- *Vrijheid, identiteit en grondrechten.* Daarnaast gaan we in op de vraag welke rechten en vrijheden belangrijk worden gevonden in relatie tot identiteit en welke waarden in Nederland als gedeeld worden gezien.

#### *Hoofdstuk 2: Je eigen identiteit en die van anderen*

- *Je eigen identiteit en die van anderen.* Leven in vrijheid is een voorwaarde om onze eigen identiteit te kunnen ontwikkelen en te uiten. Dit kan leiden tot een grote rijkdom aan



opvattingen, waarden en levensstijlen. Te veel nadruk op de eigen identiteit kan echter ook leiden tot afbraak van sociale cohesie en kan ervoor zorgen dat groepen tegenover elkaar komen te staan. In hoofdstuk 2 gaan we in op de vraag in welke mate burgers vrijheid ervaren in het ontwikkelen en uiten van hun identiteit. Daarnaast beschrijven we welke uitingen van de eigen identiteit kunnen leiden tot onbegrip en tegenstellingen tussen burgers.

### *Hoofdstuk 3: Vrijheid, identiteit en de overheid*

- *De grenzen van een vrije identiteit.* In een vrije samenleving heeft de overheid een ingewikkelde rol. Ze moet de vrijheden van individuele burgers eerbiedigen en beschermen, maar ook balanceren tussen de vrijheden van verschillende mensen en groepen. Sommigen vinden dat er te veel vrijheid is en vinden dat de brandbreedte waarbinnen mensen hun identiteit uiten beperkt moet worden. Om welke uitingen van identiteit gaat het hierbij volgens burgers? En wat is de relatie met de vrijheid die men zichzelf geeft om de eigen identiteit te uiten?
- *Identiteit en pluriformiteit.* Naast het stellen van grenzen aan de vrijheid, heeft de overheid in een democratie als taak om ervoor te zorgen dat iedereen volgens zijn identiteit kan leven. Een middel om deze pluriformiteit gestalte te geven, is het ondersteunen van bepaalde groeperingen. Hoe staan burgers hier tegenover?

### *Hoofdstuk 4: De Nederlandse identiteit*

- *De Nederlandse identiteit.* Wat kenmerkt Nederland en wat zijn typische eigenschappen van Nederlanders? Welke rol speelt vrijheid hierin? Hebben autochtone en allochtone Nederlanders hierbij een overeenkomstig beeld? Welke taken heeft de overheid volgens de ondervraagden voor wat betreft het bevorderen van onze collectieve identiteit? En wat zijn de consequenties van globalisering voor onze nationale identiteit: wordt die hier zwakker of juist sterker van?

### **Leeswijzer**

De enquêteresultaten in dit rapport zijn weergegeven in afgeronde percentages. Wanneer er door afronding totalen ontstaan van meer of minder dan 100, zijn deze *niet* gecorrigeerd. De titels van figuren en tabellen betreffen (behoudens bij enkele uitsplitsingen) de exacte vraagteksten die aan de respondenten zijn voorgelegd. Wanneer wordt gesproken over verschillen tussen groepen, betreft het getoetste significante verschillen.

In de periode dat het onderzoek plaatsvond, was er veel media-aandacht voor de wereldwijde financiële crisis. Er waren geen andere gebeurtenissen in het nieuws die naar verwachting een grote invloed op de uitkomsten van het onderzoek hebben gehad.

## 1 Vrijheid, grondrechten en identiteit

In dit hoofdstuk schetsen we het kader om de discussie over identiteit te plaatsen. Identiteit is niet los te zien van vrijheid en de grondrechten: deze randvoorwaarden zijn nodig om het ontwikkelen en uiten van identiteit de ruimte te geven. In paragraaf 1.2 gaan we in op de rechten en vrijheden die belangrijk worden gevonden en de waarden die in Nederland als gedeeld worden gezien. Allereerst beschrijven we in paragraaf 1.1 echter de onderwerpen waarover burgers zich zorgen maken en de rol die vrijheid en identiteit hierin spelen.

### 1.1 Zorgen over ...

Hoe kijken Nederlanders aan tegen belangrijke problemen in de samenleving en in welke mate hebben deze zorgen te maken met identiteit? In de enquête is van 16 onderwerpen die in Nederland spelen, gevraagd over welke daarvan men zich de meeste zorgen maakt (met een maximum van drie). Omdat deze vragen ieder jaar worden gesteld, kunnen we een vergelijking in de tijd maken.

1 | Over welk van de volgende onderwerpen die in Nederland spelen, maakt u zich de meeste zorgen? (maximaal drie antwoorden)

	meting 2009	meting 2008	meting 2007	meting 2005	meting 2004	meting 2003	meting 2002
	%	%	%	%	%	%	%
• agressie, geweld	57	58	60	66	64	67	57
• criminaliteit	31	36	44	45	51	50	45
• egoïsme/individualisme	30	28	28	25	19	19	23
• economie	23	7	5	12	13	18	5
• gebrek aan solidariteit	20	21	-	-	-	-	-
• gezondheidszorg	19	18	23	26	33	26	31
• veiligheid	18	24	27	30	25	30	26
• werkgelegenheid	17	4	10	14	15	13	4
• multiculturele samenleving	15	21	18	20	13	10	11
• milieu/klimaat	13	12	18	9	9	9	9
• discriminatie	13	13	12	9	6	7	10
• opvoeding kinderen	12	13	12	11	12	12	12
• tijdsdruk, stress	7	11	11	8	8	6	10
• vluchtelingen/asielzoekers	7	9	10	11	14	13	22
• overbevolking	6	6	8	5	8	6	12
• onderwijs	5	9	8	6	7	11	10

N.B. deze vraag is in 2006 niet gesteld; 'gebrek aan solidariteit' is in 2008 toegevoegd

Net als in voorgaande jaren staat agressie en geweld (57%) met afstand bovenaan, gevolgd door criminaliteit (31%), egoïsme/individualisme (30%) en economie (23%). We zien hierbij als trends dat de zorgen over criminaliteit door de jaren heen afnemen, terwijl die over

egoïsme/individualisme en de economie geleidelijk aan groter worden. Gezien de kredietcrisis en de effecten die dat ook voor Nederland lijkt te hebben, is dit laatste niet verwonderlijk.

We zien enkele interessante verschillen naar achtergrondkenmerken. Jongeren maken zich vaker zorgen over criminaliteit, veiligheid en discriminatie. Ouderen zijn vaker bezorgd over egoïsme en de gezondheidszorg. Niet-westerse allochtonen maken zich vaker zorgen over discriminatie (32%) en tijdsdruk (12%), maar minder vaak over milieu/klimaat (6%).

## 1.2 Waarden, vrijheden, grondrechten

In een democratie hebben burgers bepaalde rechten en vrijheden, maar moeten zij ook rekening met elkaar houden. We hebben acht uitgangspunten voorgelegd over hoe een samenleving kan functioneren en gevraagd de drie belangrijkste te selecteren.

2 | Welke van de volgende zaken vindt u het belangrijkste in onze samenleving? (maximaal 3 antwoorden, N=959)

	2009	2008	2007	2006	2005
	%	%	%	%	%
• de bereidheid om anderen in hun waarde te laten	56	58	42	42	40
• dat iedereen het recht heeft voor zijn/haar mening uit te komen	43	51	62	64	60
• dat besluiten genomen worden op basis van argumenten en niet op basis van dreigementen	42	48	47	51	48
• dat iedereen voor de wet gelijk is	41	45	52	52	54
• de erkenning dat mensen het recht hebben om van elkaar te verschillen	41	44	43	35	35
• dat de zwakkeren ondersteund worden	30	19	14	17	15
• dat er niet gediscrimineerd mag worden	22	21	16	19	15
• dat er ook rekening gehouden wordt met de standpunten van minderheden	13	9	16	16	13

De bereidheid om anderen in hun waarde te laten (56%) wordt het vaakst genoemd als belangrijk in onze samenleving. Dit kan worden gezien als de bereidheid om de identiteit van anderen te accepteren. Vanuit het oogpunt van identiteit is daarnaast relevant dat 41% belangrijk vindt dat we erkennen dat mensen het recht hebben van elkaar te verschillen. Aan de andere kant worden niet discrimineren (22%) en rekening houden met de standpunten van minderheden (13%) naar verhouding het minst genoemd. Het lijkt erop dat het motto 'leven en laten leven' dominant is. Aan plichten en zaken waarvoor inspanning is vereist (rekening houden met anderen, zwakkeren ondersteunen) wordt minder belang toegekend.

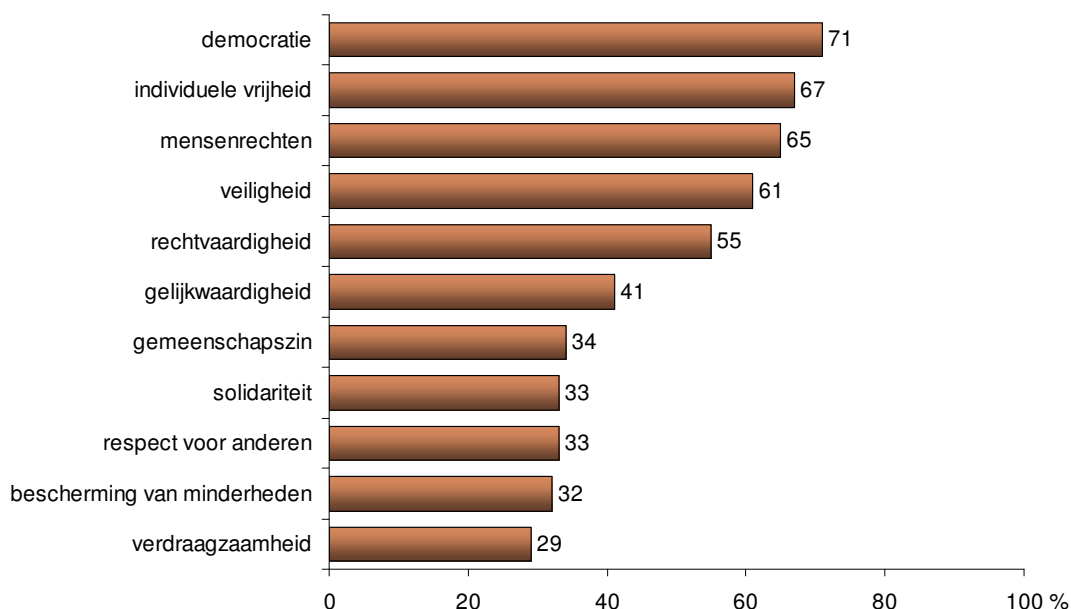
Opvallend is dat ouderen (65 jaar en ouder) meer waarde hechten aan anderen in hun waarde laten (64%), terwijl jongeren een groter belang toekennen aan niet discrimineren (13-17 jaar 31%) en rekening houden met minderheden (18-24 jaar 22%). Ook niet-westerse allochtonen hebben een ander antwoordpatroon. Deze groep noemt zowel de erkenning dat mensen het recht hebben om van elkaar te verschillen vaker (55%) als niet discrimineren (38%) vaker.

In de tijd zien we overigens dat de vrijheid van meningsuiting een steeds minder nadrukkelijke plek inneemt (van 64% in 2006 naar 43% in 2009). Daarnaast zien we dat het ondersteunen van zwakkeren vaker wordt genoemd.

In welke mate wordt in Nederland hetzelfde gedacht over waarden als vrijheid of rechtvaardigheid? We hebben van een aantal waarden gevraagd in hoeverre die in Nederland als gedeeld worden ervaren.

De waarden die in Nederland het meest als gedeeld worden ervaren zijn democratie (71%), individuele vrijheden (67%) en mensenrechten (65%). Dit zijn allemaal voorwaarden voor het uiten van de eigen identiteit. Waarden die ruimte aan anderen bieden om volgens de eigen identiteit te leven, zoals bescherming van minderheden en verdraagzaamheid, worden veel minder vaak als gedeeld ervaren.

3 | In hoeverre delen de burgers van Nederland dezelfde waarden met betrekking tot ... (N=959)



In de afgelopen drie jaar is er vrijwel geen verschuiving opgetreden in de waarden die als gedeeld worden ervaren. Democratie, individuele vrijheid, mensenrechten, veiligheid en rechtvaardigheid nemen telkens de eerste vijf plaatsen in. Ook de andere waarden scoren erg constant, met bescherming van minderheden en verdraagzaamheid op de laatste posities. Die waarden ervaren de ondervraagden het minst als gedeeld.

De vrijheid om volgens de eigen identiteit te leven wordt ondersteund door een aantal grondrechten. We hebben negen van deze rechten voorgelegd en gevraagd welke men het belangrijkste vindt.

## 4 | Welk recht vindt u het belangrijkste? (maximaal 3 antwoorden, N=959)

	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003
	%	%	%	%	%	%	%
• vrijheid van meningsuiting	50	54	60	70	66	64	67
• sociale rechten	50	46	44	51	51	52	42
• gelijke behandeling in gelijke gevallen	40	41	42	46	43	47	47
• recht op privacy	40	37	39	40	35	38	46
• vrijheid van godsdienst of levensbeschouwing	33	33	32	35	27	25	23
• recht op onaantastbaarheid van eigen lichaam	25	25	20	27	26	26	29
• bescherming van de woning	21	25	20	13	24	20	24
• kiesrecht	20	17	18	15	22	18	14
• verbod op discriminatie*	20	18	14	-	-	-	-

\* vanaf 2007 is het verbod op discriminatie apart genoemd, naast gelijke behandeling in gelijke gevallen

De vrijheid van meningsuiting scoort het hoogst (50%) gevolgd door sociale rechten zoals werkgelegenheid en spreiding van welvaart (50%) en gelijke behandeling in gelijke gevallen (40%). Deze volgorde is sinds 2004 onveranderd, zij het dat het verschil tussen het belang van de vrijheid van meningsuiting en dat van de andere grondrechten sinds 2006 telkens kleiner wordt. Dit afnemende belang van de vrijheid van meningsuiting zagen we ook in figuur 2.

Als we kijken naar verschillen tussen groepen, zien we dat jongeren van 13-17 jaar de vrijheid van meningsuiting vaker belangrijk vinden (59%), terwijl ouderen (65 jaar en ouder) en niet-westerse allochtonen een groter belang hechten aan de vrijheid van godsdienst (beide 41%). Niet-westerse allochtonen hechten ook meer waarde aan het verbod op discriminatie (34%).

Specifiek hebben we naar de relatie tussen grondrechten en identiteit gevraagd: hoe wordt bescherming geboden om te leven volgens je eigen identiteit?

## 5 | Welk(e) van de volgende (grond)rechten is volgens u het belangrijkste voor de bescherming van ieders recht om volgens zijn eigen identiteit te leven? (N=959, horizontaal gepercentageerd)

	als eerste genoemd	als tweede genoemd	als derde genoemd	als vierde genoemd	gem. belangscore
	(1)	(2)	(3)	(4)	
	%	%	%	%	1-4
• vrijheid van meningsuiting	42	29	16	13	2,0
• gelijke behandeling in gelijke gevallen	28	29	23	19	2,3
• vrijheid van godsdienst of levensovertuiging	19	22	26	34	2,7
• verbod op discriminatie	11	20	35	34	2,9

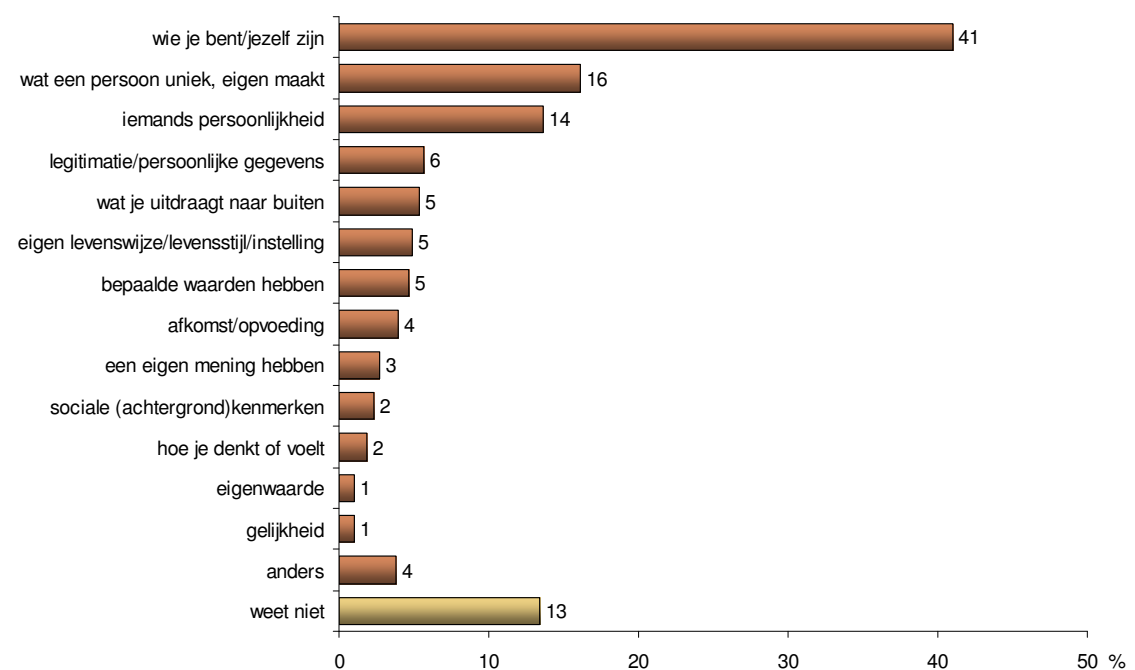
Hoewel het belang van de vrijheid van meningsuiting een afnemende trend vertoont, zien we dat dit nog altijd als belangrijkste voorwaarde wordt gezien om volgens de eigen identiteit te leven. Gelijke behandeling in gelijke gevallen komt op de tweede plaats, gevolgd door vrijheid van godsdienst en het discriminatieverbod. Deze volgorde komt overeen met de belangsscores van de verschillende grondrechten op zichzelf, zoals weergegeven in figuur 6.

### 1.3 Het begrip 'identiteit'

Wat verstaan mensen eigenlijk onder 'identiteit'? In een open vraag hebben de ondervraagden beschreven wat ze hieronder verstaan. Veruit het meest gegeven antwoord is dat de identiteit is wie je bent, dat je jezelf kunt zijn (41%). Andere associaties zijn: wat een persoon uniek of eigen maakt (16%) en iemands persoonlijkheid (14%).

Andere ondervraagden denken aan legitimatie of persoonlijke gegevens (het identiteitsbewijs), wat je uitdraagt naar buiten, een eigen levenswijze, het hebben van bepaalde waarden of iemands afkomst/opvoeding. Deze antwoorden worden door 4% tot 6% gegeven. Ten slotte weet 13% niet wat zij onder identiteit verstaan.

6 | Zou u kunnen beschrijven wat u onder 'identiteit' verstaat? (N=959)



Het woordenboek de Van Dale definieert identiteit als wat 'eigen' is aan mensen, dus wat ze uniek maakt, anders dan anderen. Gevraagd is in hoeverre dit is waar de ondervraagden aan denken bij identiteit.

7 | Komt dit overeen met uw idee over identiteit? (N=959)

	%
• helemaal	43
• grotendeels	44
• deels wel, deels niet	11
• grotendeels niet	1
• helemaal niet	1
• weet niet	1

Voor 43% komt deze definitie uit het woordenboek helemaal overeen met hun idee over identiteit, voor 44% grotendeels. Met andere woorden, een ruime meerderheid herkent de definitie.

We constateren hierbij een verschil met de spontane beschrijving van identiteit door respondenten, waarbij “wie je bent/jezelf zijn” de primaire associatie is. Die omschrijving gaat meer uit van wat mensen zijn, *ongeacht* hoe anderen zijn. Een definitie die uitgaat van het eigene of unieke van mensen is daarentegen gebaseerd op wat mensen zijn *ten opzichte van* anderen.

Aangezien de definitie volgens de Van Dale aan alle respondenten is voorgelegd, is het aannemelijk dat men deze interpretatie heeft aangehouden bij het beantwoorden van de vragen over identiteit.

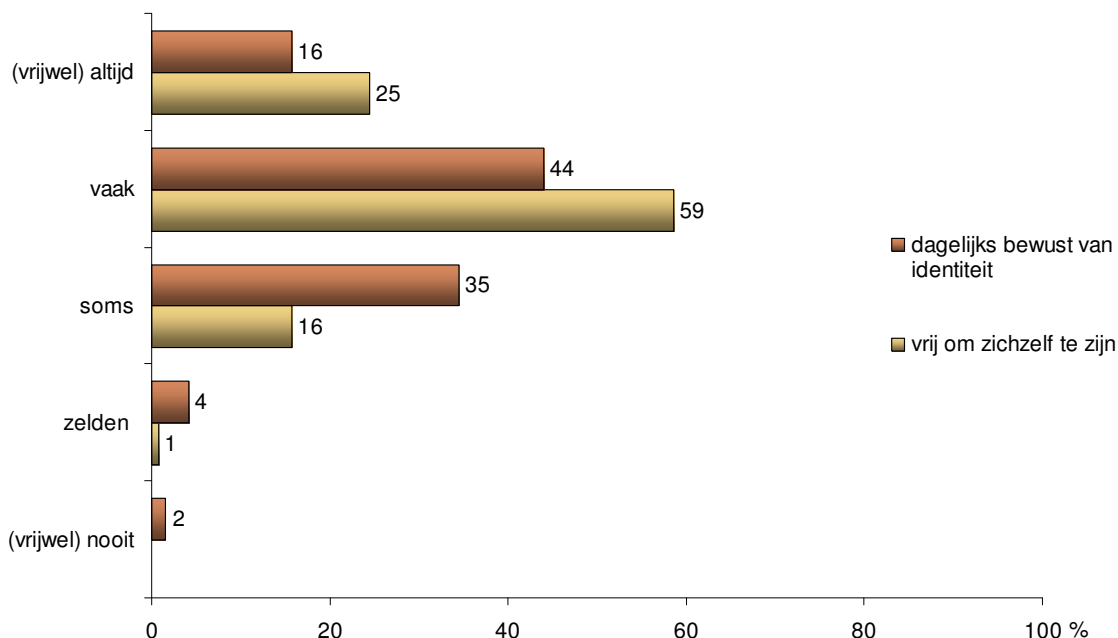
## 2 Je eigen identiteit en die van anderen

In dit hoofdstuk bespreken we de ruimte die individuen ervaren om zichzelf te zijn, geaccepteerd te worden door anderen. Bovendien gaan we in op de mogelijkheden om je identiteit te ontwikkelen en te uiten (paragraaf 2.1). We beschrijven welke verschillen mensen ervaren op basis van hun identiteit en hoe zij met deze verschillen omgaan (paragraaf 2.2). Vervolgens gaan we in paragraaf 2.3 in op wat dit betekent voor de samenleving als geheel: welke verschillen leiden tot tegenstellingen tussen mensen en hoe groot zijn deze tegenstellingen?

### 2.1 Acceptatie van je identiteit

In het vorige hoofdstuk hebben we de betekenis van het begrip identiteit verkend en hebben we onderzocht hoe belangrijk bepaalde rechten en waarden worden gevonden voor het kunnen leven volgens de eigen identiteit. Hierbij werd duidelijk dat de bereidheid om anderen in hun waarde te laten heel belangrijk wordt gevonden in onze samenleving, naast de erkenning dat mensen het recht hebben van elkaar te verschillen. Leidt dit ertoe dat men zich vrij voelt om zichzelf te zijn? En in welke mate zijn mensen zich eigenlijk bewust van hun eigen identiteit?

8 | Hoe vaak bent u zich in het dagelijks leven bewust van uw eigen identiteit? In welke mate voelt u zich vrij om zichzelf te zijn? (N=959)



De ondervraagden zijn zich zeer bewust van hun identiteit: 16% geeft aan dit (vrijwel) altijd te zijn en 44% is zich hiervan vaak bewust. Wanneer we hierbij ook nog de groep optellen die 'soms' antwoordt, dan kunnen we concluderen dat 95% zich regelmatig bewust is van zijn of



haar identiteit. Een meerderheid voelt zich vrij om zichzelf te zijn: 25% geeft aan zich (vrijwel) altijd vrij te voelen, 59% zegt dat dit vaak het geval is.

Naar achtergrondkenmerken zien we weinig verschillen. Wel zien we dat niet-westerse allochtonen zich vaker bewust zijn van hun eigen identiteit (75% vaak of vrijwel altijd) dan autochtonen of westerse allochtonen. Deze groep voelt zich echter even vaak vrij om zichzelf te zijn als de andere groepen.

Mensen zijn zich dus vaak bewust van hun identiteit en voelen meestal de vrijheid om zichzelf te zijn. Een identiteit is echter niet statisch, maar kan zich ontwikkelen door de omgeving waarin iemand verkeert of door het ouder worden. Krijgen we in Nederland voldoende de mogelijkheid om onze identiteit te ontwikkelen? We hebben gevraagd dit zowel voor de eigen situatie te beoordelen als voor mensen in Nederland in het algemeen.

9 | *Krijgt u zelf in Nederland voldoende mogelijkheden om uw identiteit te ontwikkelen? Krijgen mensen in Nederland voldoende mogelijkheden om hun eigen identiteit te ontwikkelen? (N=959)*

	totaal	autochtoon	westers- allochtoon	niet-westers allochtoon
	%	%	%	%
<i>mogelijkheden die ik in Nederland krijg</i>				
• te weinig	7	7	4	14
• voldoende	89	90	93	82
• te veel	-	1	-	-
• weet niet	3	3	3	4
<i>mogelijkheden die mensen in Nederland krijgen</i>				
• te weinig	16	16	12	23
• voldoende	75	76	78	69
• te veel	3	3	3	1
• weet niet	6	6	7	7

De ruimte voor ontwikkeling van de eigen identiteit blijkt er te zijn: 89% vindt dat zij voldoende mogelijkheden hebben, 7% vindt die mogelijkheden te weinig. Bij de mogelijkheden van anderen ziet men meer beperkingen: 16% geeft aan dat anderen te weinig mogelijkheden hebben, maar 75% zegt dat anderen die ruimte voldoende hebben. Niet-westerse allochtonen zien vaker te weinig mogelijkheden: zowel voor zichzelf (14%) als voor anderen (23%).

Waarom denken mensen vaker dat anderen minder mogelijkheden krijgen om de eigen identiteit te ontwikkelen dan zij zelf? Deze uitkomst is mogelijk als veel mensen denken dat een kleine groep te weinig mogelijkheden krijgt. De meeste mensen hebben dan voldoende mogelijkheden, maar een grote groep kan de indruk hebben dat bepaalde minderheidsgroepen te weinig mogelijkheden hebben. In lijn hiermee zagen we in het vorige hoofdstuk dat rekening houden met de standpunten van minderheden naar verhouding laag scoort in de lijst van belangrijke zaken in onze samenleving. We zien dat de groep die hier wel belang aan hecht, vaker vindt dat anderen te weinig mogelijkheden krijgen om hun eigen identiteit te ontwikkelen.

Dat mensen aangeven zich vaak vrij te voelen om zichzelf te zijn, betekent niet dat de identiteit van mensen *altijd* wordt geaccepteerd. Voor zowel de eigen identiteit als die van anderen hebben we gevraagd of men weleens ervaart dat die niet wordt geaccepteerd.

10 | *Ervaart u weleens dat anderen u niet accepteren om uw identiteit? Ervaart u weleens dat andere mensen niet worden geaccepteerd om hun identiteit?*(N=959)

	totaal	13-24 jaar	25-49 jaar	50-64 jaar	65 jaar en ouder
	%	%	%	%	%
<i>anderen accepteren mij niet</i>					
• ja	34	36	40	29	25
• nee	66	64	60	71	75
<i>anderen worden niet geaccepteerd</i>					
• ja	62	66	62	61	60
• nee	38	34	38	39	40

Ongeveer een op de drie ondervraagden geeft aan dat anderen hen wel eens niet accepteren om hun identiteit. Wanneer het perspectief verplaatst van iemand zelf naar anderen, is de inschatting over acceptatie veel negatiever. Een meerderheid (62%) ervaart weleens dat anderen niet worden geaccepteerd. Het verschil tussen de eigen situatie en de ingeschatte situatie voor anderen is op dezelfde manier te verklaren als de verschillen die we zien bij de mogelijkheden om de identiteit te ontwikkelen.

De groepen van 13-24 jaar en van 25-49 jaar ervaren dit vaker dan de oudere groepen. Een groter verschil zien we tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen: van de laatste groep geeft 54% aan weleens niet geaccepteerd te worden vanwege de eigen identiteit, terwijl 74% van deze groep weleens ervaart dat anderen vanwege hun identiteit niet worden geaccepteerd.

We zien ook een verband met de mate waarin men zich bewust is van de eigen identiteit. Naarmate men zich meer bewust is van zijn of haar identiteit, neemt ook de ervaring toe wel eens niet geaccepteerd te worden. Van degenen die zeggen zich (vrijwel) altijd bewust te zijn van hun identiteit, geeft 44% aan weleens te ervaren dat zij niet geaccepteerd worden. Daar staat tegenover dat 24% van degenen die zich (vrijwel) nooit hiervan bewust zijn, weleens ervaart niet geaccepteerd te worden.

Wat wordt niet geaccepteerd en in welke omstandigheden gebeurt dit? We hebben hierover een open vraag gesteld, waarbij we de antwoorden als volgt kunnen samenvatten:

- je mening uiten, in discussie gaan (25%)
- anders zijn, niet 'standaard' zijn, onaangepast gedrag (11%)
- andere opvattingen hebben (9%)
- religie, gelovig zijn (6%)
- andere afkomst of huidskleur (6%)
- uiterlijk, hoe ik eruit zie (6%)
- homoseksualiteit (4%)
- ziekte of handicap (3%)
- uitblinken (3%)

Het is opvallend dat het uiten van je mening en in discussie gaan met anderen als een belangrijke uiting van identiteit wordt gezien. Sommigen zien de belemmeringen die zij ervaren om te kunnen zeggen wat zij vinden als een gebrek aan acceptatie van hun identiteit. Andere redenen waarom een identiteit niet wordt geaccepteerd, hebben meer direct met persoonlijke kenmerken te maken, zoals afkomst of huidskleur (bij niet-westerse allochtonen wordt dit met 26% als meeste genoemd), gehandicapt zijn en uiterlijk in het algemeen. Met name de groep van 13-17 jaar geeft aan dat niet geaccepteerd worden te maken heeft met anders zijn en hoe je eruit ziet. In deze levensfase zijn jongeren nog bezig te ontdekken wie zij zijn, maar oordelen zij vaak ook hard over anderen.

Op de vraag welke anderen niet om hun identiteit worden geaccepteerd en in welke situatie, hebben de ondervraagden in grote lijnen de volgende antwoorden gegeven:

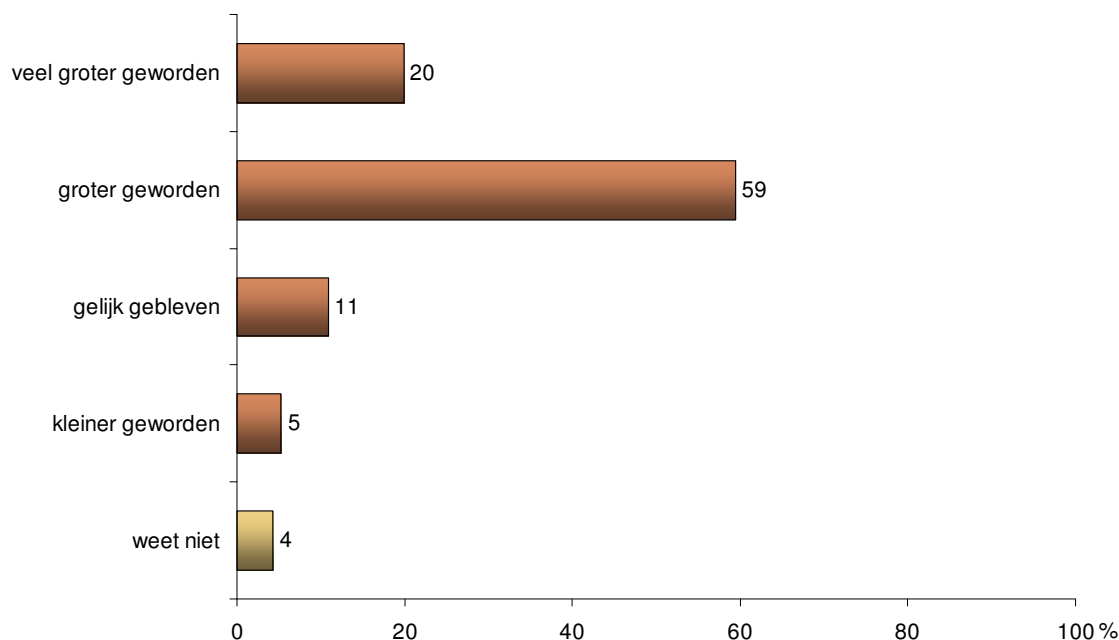
- buitenlanders, allochtonen (32%)
- anders zijn, andere interesses (12%)
- andere opvattingen (11%)
- geloof, religie (10%)
- gehandicapt, zieken (7%)
- afwijkend uiterlijk (6%)
- homoseksualiteit (6%)
- lagere sociale klassen, zwakkeren, armoede (5%)
- andere culturele achtergrond (4%)
- minderheden (3%)
- op school, op het werk (3%)

Voor een deel worden hier dezelfde antwoorden gegeven als bij de vraag naar het niet accepteren van de eigen identiteit. De redenen waarom iemand zelf niet wordt geaccepteerd, ziet men ook terug bij anderen. Wel zien we dat de meningen van anderen niet worden genoemd als reden waarom zij niet worden geaccepteerd, terwijl dit wel wordt genoemd als reden waarom de ondervraagden zelf ervaren niet te worden geaccepteerd.

## **2.2 Tegenstellingen tussen mensen**

In de vorige paragraaf zagen we dat de ondervraagden zich vaak bewust zijn van hun identiteit en dat zij ook aangeven dat zij zich vaak vrij voelen om zichzelf te zijn. Daarnaast vindt een ruime meerderheid dat er in Nederland voldoende mogelijkheden zijn om je eigen identiteit te ontwikkelen. Toch ervaren veel mensen weleens niet te worden geaccepteerd vanwege hun identiteit. Nog vaker ervaren mensen dat anderen niet worden geaccepteerd. Wanneer dit veel voorkomt, kan dit leiden tot tegenstellingen in de Nederlandse samenleving. We hebben gevraagd hoe de tegenstellingen tussen mensen zich in de afgelopen 20 jaar hebben ontwikkeld.

11 | Zijn de tegenstellingen tussen mensen in de Nederlandse samenleving in de afgelopen 20 jaar volgens u groter geworden, gelijk gebleven of afgenomen? (N=959)



Volgens 79% zijn de tegenstellingen tussen mensen in Nederland in de afgelopen 20 jaar groter of veel groter geworden. Niet meer dan 5% denkt dat de tegenstellingen kleiner zijn geworden en 11% denkt dat zij gelijk zijn gebleven. Vorig jaar stelden we een soortgelijke vraag over de ontwikkeling van solidariteit. Overeenkomstig met dit resultaat zagen we toen dat 73% van mening was dat die in de afgelopen 20 jaar was afgenomen.

Naarmate men zich vaker van de eigen identiteit bewust is, zegt men vaker dat de tegenstellingen groter zijn geworden. Jongeren (13-24 jaar) hebben minder vaak de indruk dat de tegenstellingen zijn toegenomen (66% ervaart een toename), terwijl ouderen (65-plus) dit sterker ervaren (88%). Niet-westerse allochtonen ervaren vaker dat de verschillen *veel* groter zijn geworden (34%).

Om te verduidelijken hoe het komt dat zoveel ondervraagden denken dat de tegenstellingen (veel) groter zijn geworden, hebben we gevraagd op welke gebieden dit betrekking heeft. Het belangrijkste gebied waarop de tegenstellingen zijn toegenomen, is geloof of levensovertuiging (67%). Andere tegenstellingen komen voort uit verschil in sociale milieus of sociale klassen (40%) en landen waar mensen zijn opgegroeid (39%). Hierna volgen diverse antwoorden die met houding en ideeën te maken hebben, zoals politieke opvattingen en levensstijlen.

12 | Kunt u aangeven op welke van de volgende gebieden de tegenstellingen tussen mensen in de afgelopen twintig jaar groter zijn geworden? (N=959)

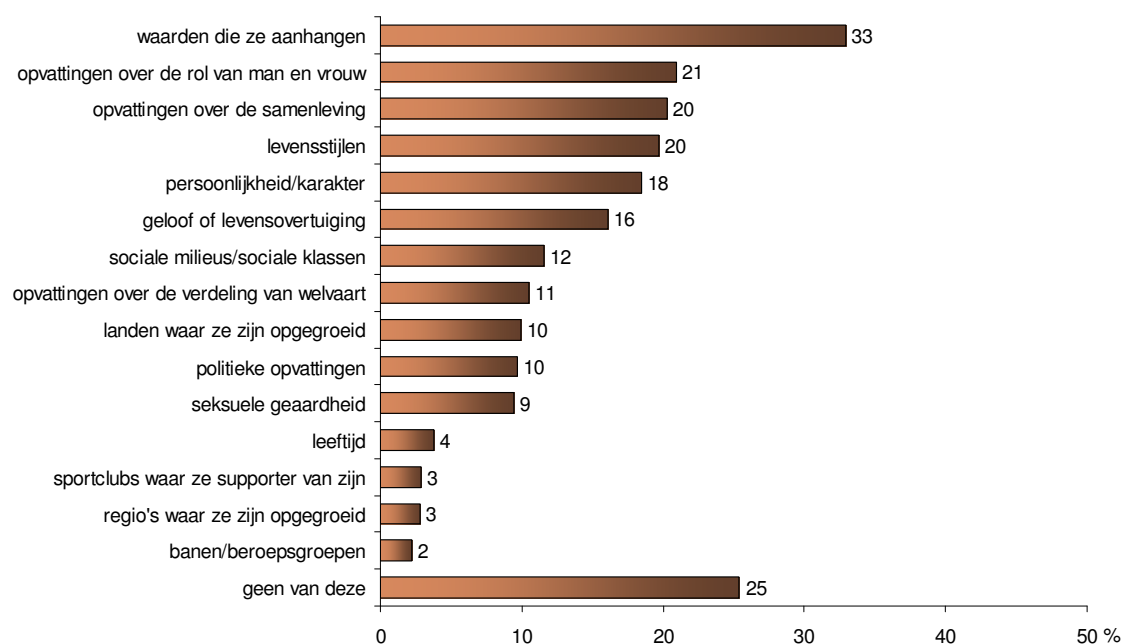
	totaal	13-24 jaar	25-49 jaar	50-64 jaar	65 jaar en ouder
	%	%	%	%	%
• geloof of levensovertuiging	67	62	68	66	69
• sociale milieus/sociale klassen	40	32	39	46	42
• landen waar mensen zijn opgegroeid	39	30	30	49	58
• waarden die mensen aanhangen	38	30	40	42	39
• politieke opvattingen	38	34	38	35	46
• opvattingen over de samenleving	36	26	36	42	39
• levensstijlen	35	34	31	35	49
• seksuele geaardheid	34	31	34	33	40
• opvattingen over de rol van man en vrouw	23	16	19	27	33
• opvattingen over de verdeling van welvaart	21	14	19	21	32

We constateerden al eerder dat met name ouderen de tegenstellingen hebben zien toenemen. Zij zien die tegenstellingen evenals de jongere groepen met name in geloof of levensovertuiging, maar noemen ook vaker de landen waar mensen zijn opgegroeid, politieke opvattingen en levensstijlen.

### 2.3 Omgaan met verschillen

Het kan voorkomen dat mensen worden geconfronteerd met anderen die sterk van hen verschillen. Wanneer vindt men het moeilijk om hiermee om te gaan?

13 | Ik vind het moeilijk om met mensen om te gaan als ze van mij verschillen in: ... (N=959)



Het wordt met name moeilijk gevonden wanneer mensen verschillen in de waarden die zij aanhangen (33%). Vooral hoger opgeleiden leggen hier de nadruk op. Ook worden opvattingen over de rol van man en vrouw (21%), opvattingen over de samenleving (20%) en levensstijlen (20%) genoemd. Kenmerken zoals seksuele geaardheid of leeftijd spelen nauwelijks een rol.

Een kwart van de ondervraagden geeft aan dat ze met geen van de genoemde verschillen moeite heeft. Hier zien we een duidelijk generatieverschil optreden: terwijl ouderen (65-plus) van vrijwel alle mogelijke verschillen vaker aangeven dat zij het daar moeilijk mee hebben, noemen jongeren (13-17 jaar) bijna alle onderwerpen minder vaak.

Hoe gaan mensen om met andere mensen met tegengestelde opvattingen? Bij alle uitingen van identiteit, op de manier van kleden na, zal een meerderheid zeggen hoe zij erover denken, maar wel de verschillen accepteren. Dit geldt het sterkst voor politieke opvattingen en opvattingen over de rol van man en vrouw. Daarnaast kiest een aanzienlijk deel voor terughoudend in het uiten van opvattingen hierover, met name als het over kleding gaat.

14 | Stel dat u weet dat ... heel belangrijk is/zijn voor iemand met wie u dagelijks te maken heeft, maar u keurt dit gedrag of deze opvattingen af. Hoe gaat u hiermee om? (N=959)

	ik zal zeggen hoe ik erover denk, maar accepteer dat we verschillen	ik zal terughoudend zijn met mijn opvattingen hierover	ik probeer zo min mogelijk contact met deze persoon te hebben	ik zal mijn eigen opvattingen hierover verbergen	ik zal proberen deze persoon te veranderen
	%	%	%	%	%
• bepaalde politieke opvattingen	65	20	5	4	3
• bepaalde opvattingen over de rol van man en vrouw	65	14	10	8	2
• bepaalde geloofsopvattingen	59	28	5	4	2
• een bepaalde levensstijl	56	28	7	5	2
• een bepaalde manier van kleden	49	32	12	4	2

De drie andere strategieën worden nauwelijks gekozen. Naar verhouding wordt de optie om zo min mogelijk contact te hebben nog het meest genoemd. Vrijwel niemand geeft aan de eigen opvattingen te verbergen of juist het tegenovergestelde, te proberen deze persoon te veranderen. De gekozen strategie houdt verband met de mate waarin mensen zich vrij voelen om zichzelf te zijn. Naarmate mensen zich hierin vrijer voelen, zeggen zij vaker hoe ze erover denken. Mensen die zich minder vaak vrij voelen om zichzelf te zijn, kiezen vaker voor het verbergen van de eigen opvattingen of voor het vermijden van de persoon om wie het gaat.

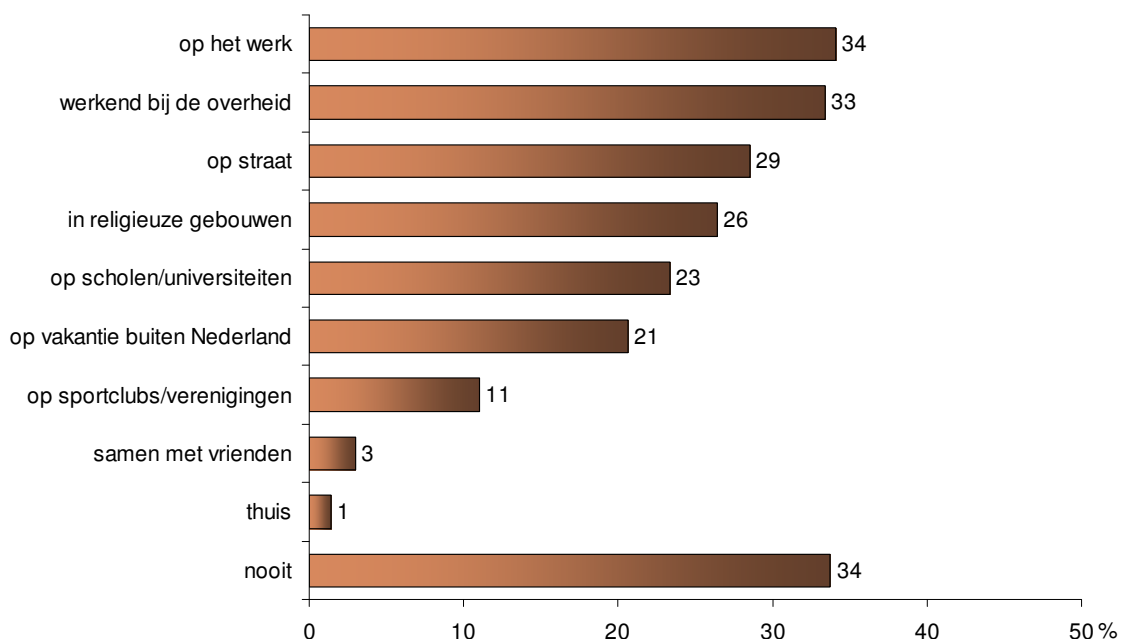
### 3 Vrijheid, identiteit en de overheid

In dit hoofdstuk gaan we in op uitingen van identiteit in de openbare ruimte. Wanneer zouden mensen terughoudend moeten zijn met die uitingen en wanneer gaat iemand daarin te ver? En als mensen te ver gaan, hoe moet de overheid dan optreden? Op deze vragen wordt in paragraaf 3.1 ingegaan. Naast het stellen van grenzen aan de vrijheid, heeft de overheid als taak om te bevorderen dat iedereen volgens zijn identiteit kan leven. In paragraaf 3.2 gaan we van een aantal manieren waarop de overheid dit doet, na hoe burgers hierover denken.

#### 3.1 Identiteit in de openbare ruimte

In het vorige hoofdstuk zagen we dat mensen vaak bereid zijn om te accepteren dat andere mensen op allerlei manieren van hen verschillen. Tegelijk verwacht men soms ook dat anderen terughoudend zijn in het uiten van hun identiteit en dat zij rekening houden met hun omgeving. In welke situaties is die terughoudendheid vooral gewenst?

15 | In welke van de volgende situaties vindt u dat mensen terughoudend moeten zijn in het uiten van hun identiteit?



Meer dan een derde van de ondervraagden vindt dat anderen nooit terughoudend hoeven zijn. Zij willen dus ongeacht de locatie anderen ruimte bieden. Met name de groep van 18 tot en met 34 jaar vindt dat in geen enkele situatie terughoudendheid geboden is. De groep die deze mening heeft, denkt ook vaker dat veel Nederlanders openstaan voor mensen met een identiteit die sterk verschilt van die van henzelf.

Daarnaast wordt een ieder vrijheid in de eigen omgeving gegund: vrijwel niemand vindt dat je in gezelschap van vrienden of thuis terughoudend zou moeten zijn.

Als er van terughoudendheid sprake moet zijn, dan geldt dat voor de ondervraagden vooral op het werk (34%), werkend bij de overheid (33%) en op straat (29%). Een kwart noemt religieuze gebouwen. Waarschijnlijk wordt hier bedoeld dat mensen terughoudend moeten zijn in religieuze gebouwen wanneer hun identiteit botst met de waarden van het geloof.

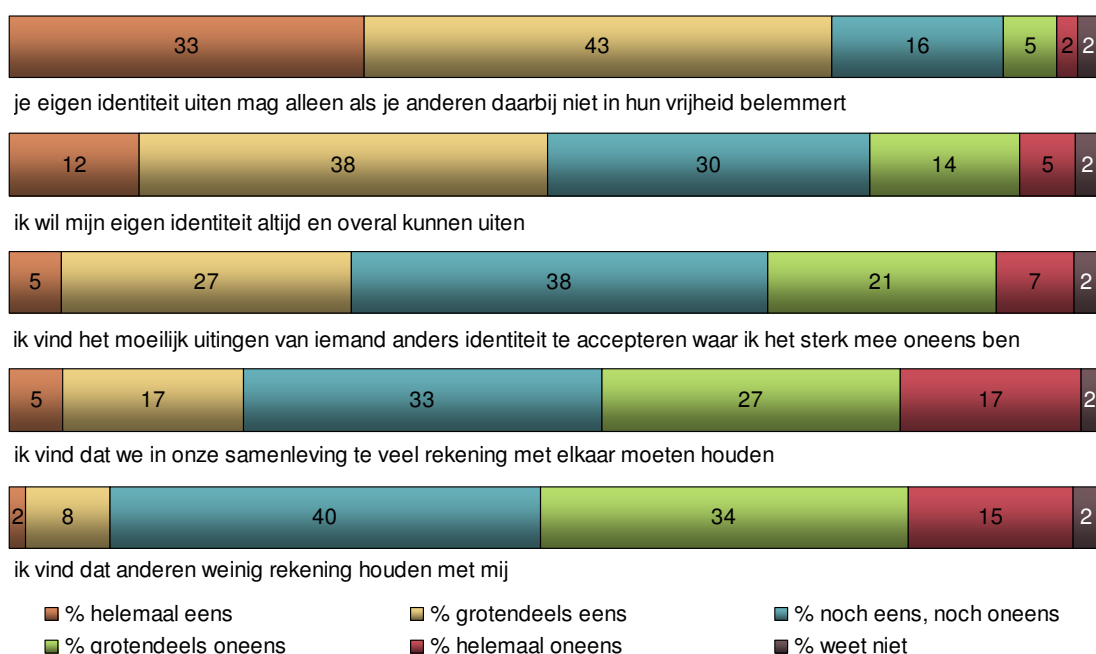
Er zijn dus bepaalde situaties waarin we verwachten dat mensen niet te nadrukkelijk hun identiteit uiten. Maar om wat voor uitingen gaat het dan? We hebben de open vraag voorgelegd wanneer mensen te ver gaan in het uiten van hun identiteit.

Het meest gegeven antwoord is wanneer anderen iets wordt opgelegd of dat er wordt doorgedramd (28%). We kunnen hieruit opmaken dat men vindt dat mensen te ver gaan wanneer zij anderen de vrijheid belemmeren om volgens de eigen identiteit te leven.

Andere manieren waarop mensen te ver kunnen gaan, hebben te maken met overlast bezorgen: storen of hinderen, asociaal gedrag, provoceren, uitlokken van agressie tot aan gewelddadig zijn. Hierbij valt op dat de grens tussen uitingen van identiteit en andere uitingen die blijf geven van een gebrek aan respect niet zo streng getrokken wordt.

In de volgende stellingen hebben we een aantal aspecten van identiteit die tot nu toe aan bod zijn gekomen – acceptatie, uitingen, vrijheid, rekening houden met anderen – bij elkaar gebracht.

16 | Stellingen over het uiten van je identiteit (N=959)





De stelling die het meest wordt onderschreven is dat het uiten van je identiteit anderen niet in hun vrijheid mag belemmeren (76% helemaal of grotendeels eens). Niet meer dan 22% vindt dat we in onze samenleving te veel rekening met elkaar moeten houden, terwijl 44% het hiermee oneens is. Ook zegt slechts 10% dat zij vinden dat anderen te weinig rekening met hen houden (49% oneens).

Mensen die vinden dat je met het uiten van je identiteit anderen niet in hun vrijheid mag belemmeren, onderschrijven wat minder vaak de stelling: 'Ik wil mijn eigen identiteit altijd en overal kunnen uiten'. Van de steekproef is de helft het met deze stelling eens. Opvallend is dat deze groep in de regel ook openstaat voor uitingen van de identiteit van anderen: de groep die het met deze stelling eens is, vindt ook vaker dat anderen nooit terughoudend hoeven zijn bij het uiten van de eigen identiteit. De groep die vindt dat je met het uiten van je identiteit anderen niet mag belemmeren, noemt juist meer situaties waarin anderen terughoudend moeten zijn bij het uiten van hun identiteit. Het lijkt er dus op dat de groep die zelf voorzichtig is om anderen niet te belemmeren door de eigen identiteit, hier ook verwachtingen ten aanzien van anderen tegenover stelt.

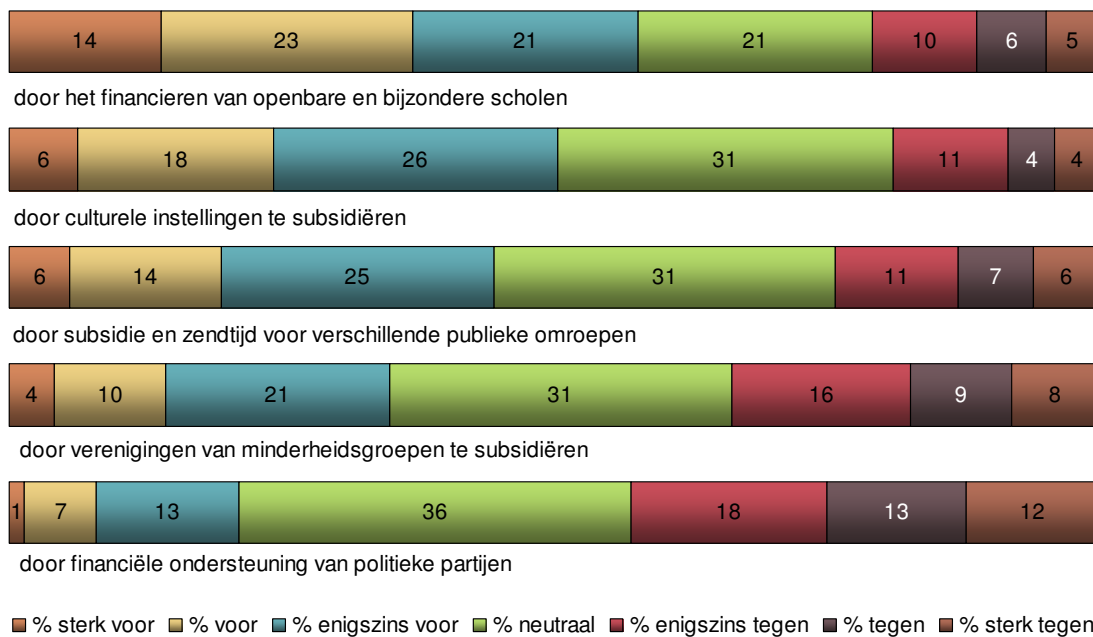
Van de ondervraagden zegt 32% het moeilijk te vinden uitingen van andermans identiteit waarmee zij het sterk oneens zijn, te accepteren. De groep die dit vindt, vindt ook vaker dat we in Nederland te veel rekening met elkaar moeten houden.

### **3.2 Stimuleren van pluriforme identiteit**

De overheid stimuleert op diverse manieren de mogelijkheden van mensen om volgens hun eigen identiteit te leven. Het achterliggende idee van dit stimuleren van pluriformiteit is dat de samenleving er als geheel baat bij heeft als mensen hun eigen waarden kunnen ontwikkelen en uitdragen. De overheid kan dit op diverse manieren stimuleren, bijvoorbeeld door het financieren van scholen, subsidiëren van culturele instellingen of door subsidie van publieke omroepen.

We hebben gevraagd hoe men tegenover deze rol van de overheid staat. Hierbij blijkt dat er weinig enthousiasme is voor deze initiatieven. De meeste steun zien we voor het financieren van bijzondere en openbare scholen (58% van enigszins tot sterk voor). De helft vindt het subsidiëren van culturele instellingen een goede manier om te stimuleren dat mensen volgens hun eigen identiteit kunnen leven. Voor het subsidiëren van publieke omroepen (45%) en verenigingen van minderheidsgroepen (35%) of financiële ondersteuning van politieke partijen (21%) is geen meerderheid te vinden. In het algemeen is er onder hoger opgeleiden meer steun te vinden voor deze initiatieven van de overheid, met name waar het gaat om het stimuleren van minderheidsgroepen en culturele instellingen. Ook niet-westerse allochtonen staan positiever tegenover deze initiatieven, vooral ten aanzien van het subsidiëren van publieke omroepen, scholen en verenigingen.

17 | We noemen een aantal voorbeelden van manieren waarop de overheid stimuleert dat iedereen volgens zijn eigen identiteit kan leven. Kunt u telkens aangeven wat u van die manieren vindt?(N=959)



Slechts een beperkte groep vindt dus dat overheidssteun belangrijk is om ervoor te zorgen dat alle mogelijke identiteiten kunnen worden geuit. Dit is in lijn met het belang van de waarden zoals we dat in hoofdstuk 1 zagen. Men vindt het belangrijk anderen in hun waarde te laten en de eigen mening te kunnen uiten, maar hecht er aanzienlijk minder belang aan dat de stem van minderheden wordt gehoord. We zien ook parallellen met het belang dat men hecht aan grondrechten voor de bescherming van het recht van iedereen om volgens zijn of haar identiteit te leven. Degenen die de vrijheid van godsdienst of het verbod op discriminatie hierbij belangrijk vinden, ondersteunen de genoemde overheidsinitiatieven veel sterker dan degenen die de vrijheid van meningsuiting of het gelijkheidsbeginsel belangrijker vinden.

## 4 De Nederlandse identiteit

In de voorgaande hoofdstukken zijn we ingegaan op de eigen identiteit en bepaalde vormen van groepsidentiteit. In dit hoofdstuk focussen we op nationale identiteit. Wat betekent het om Nederlander te zijn? Roept dit trots of schaamte op? (paragraaf 4.1) Vervolgens gaan we in op de vraag op welke momenten de Nederlandse identiteit wordt ervaren (paragraaf 4.2). We kijken ook naar kenmerken van nationale identiteit en hoe hier door autochtonen en allochtonen tegenaan wordt gekeken (paragraaf 4.3). Vervolgens beschrijven we in paragraaf 4.4 hoe mensen aankijken tegen manieren om de nationale identiteit te versterken en tot slot gaan we in paragraaf 4.5 op de vraag in welke invloed globalisering en Europese samenwerking op onze identiteit hebben.

### 4.1 Trots en schaamte over Nederland

Allereerst hebben we gevraagd hoe vaak men trots is Nederlander te zijn. De trots overheerst: 51% is (vrijwel) altijd of vaak trots Nederlander te zijn. Nog eens 31% is soms trots op het Nederlanderschap. De groep die aangeeft zelden of nooit trots te zijn is 11%.

18 | Hoe vaak bent u er trots op Nederlander te zijn? (N=959)

	totaal	13-24 jaar	25-49 jaar	50-64 jaar	65 jaar en ouder
	%	%	%	%	%
• (vrijwel) altijd	17	13	17	15	26
• vaak	34	39	32	34	34
• soms	31	31	34	31	27
• zelden	8	6	9	7	6
• (vrijwel) nooit	3	2	2	4	3
• weet niet	6	8	5	8	3

Bij ouderen (65-plus) is de trots het sterkst: 26% (vrijwel) altijd en 34% vaak. Lager opgeleiden geven vaker aan trots te zijn op hun Nederlander zijn dan middelbaar en hoger opgeleiden.

Om welke redenen en in welke situaties is men trots op het Nederlanderschap? We hebben dit als open vraag voorgelegd. De vrijheid in Nederland blijkt hierin een belangrijke rol te spelen. Na de reden dat het goed en prettig is om te leven in Nederland (16%), wordt dit aspect het meest genoemd (14%). Andere aspecten van vrijheid die worden genoemd zijn tolerantie en democratie.

Tegenover gevoelens van trots staan mogelijk momenten dat iemand zich schaamt om Nederlander te zijn. Hoe vaak komt dit voor?

19 | Hoe vaak schaamt u zich om Nederlander te zijn? (N=959)

	totaal	13-24 jaar	25-49 jaar	50-64 jaar	65 jaar en ouder
	%	%	%	%	%
• (vrijwel) altijd	-	-	-	-	-
• vaak	6	5	6	7	6
• soms	41	32	39	51	41
• zelden	24	30	26	14	27
• (vrijwel) nooit	23	25	22	23	22
• weet niet	5	8	5	4	3

Weinigen schamen zich Nederlander te zijn: 47% schaamt zich (vrijwel) nooit of zelden, terwijl 6% zich vaak schaamt. Wel is er een groot deel (41%) dat zich soms schaamt. Dit is nog het sterkst bij de groep tussen de 50 en 65 jaar en bij hoger opgeleiden.

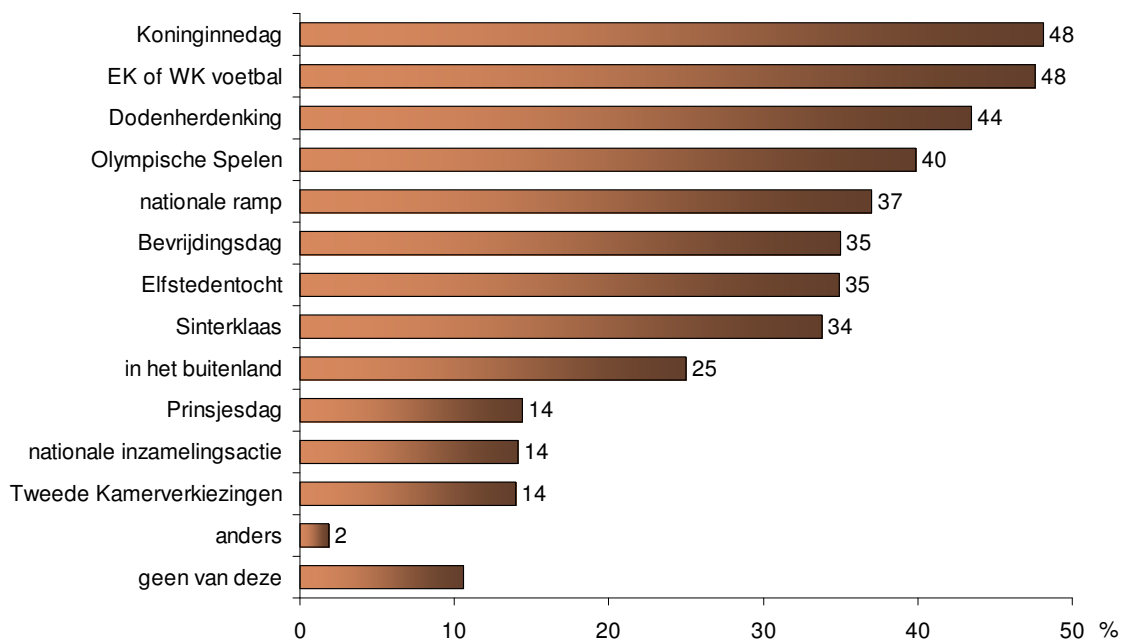
Evenals bij de trots op het Nederlander zijn hebben we ook hier een open vraag gesteld waarom of wanneer men zich schaamt. Ook bij schaamte over Nederland speelt de vrijheid een centrale rol. Met schaamt zich allereerst wanneer de vrijheid doorslaat: als Nederlanders zich in het buitenland (op vakantie) misdragen (25%), maar ook als dit in eigen land gebeurt (14%). Dit wordt voornamelijk gevoeld door de oudere groepen (50 jaar en ouder). Een overeenkomstige reden voor schaamte is ongewenst gedrag in de openbare ruimte. Andere genoemde redenen voor schaamte zijn wat sommigen als Nederlandse verworvenheden zien: vrije seksualiteit, het drugsbeleid en een 'soft' rechtssysteem. Naast schaamte voor doorgeslagen vrijheid, schaamt men zich als mensen de vrijheid van anderen beperken: we zien dit terug in schaamte voor mensen die discrimineren en voor afnemende tolerantie.

#### 4.2 Situaties die de nationale identiteit versterken

We hebben een aantal situaties voorgelegd waarvan we verwachtten dat de nationale identiteit gevoeld wordt. Wanneer is dit vooral het geval?

Het sterkst wordt de nationale identiteit gevoeld bij nationale gebeurtenissen, zoals Koninginnedag (48%), bij Dodenherdenking (44%) en Bevrijdingsdag (35%). Daarnaast voelt men zich bij sportevenementen als een EK- of WK-voetbal (48%) en de Olympische Spelen (40%) vaak verbonden met Nederland.

20 | In welke van de volgende situaties voelt u zich sterk verbonden met Nederland? (N=959)



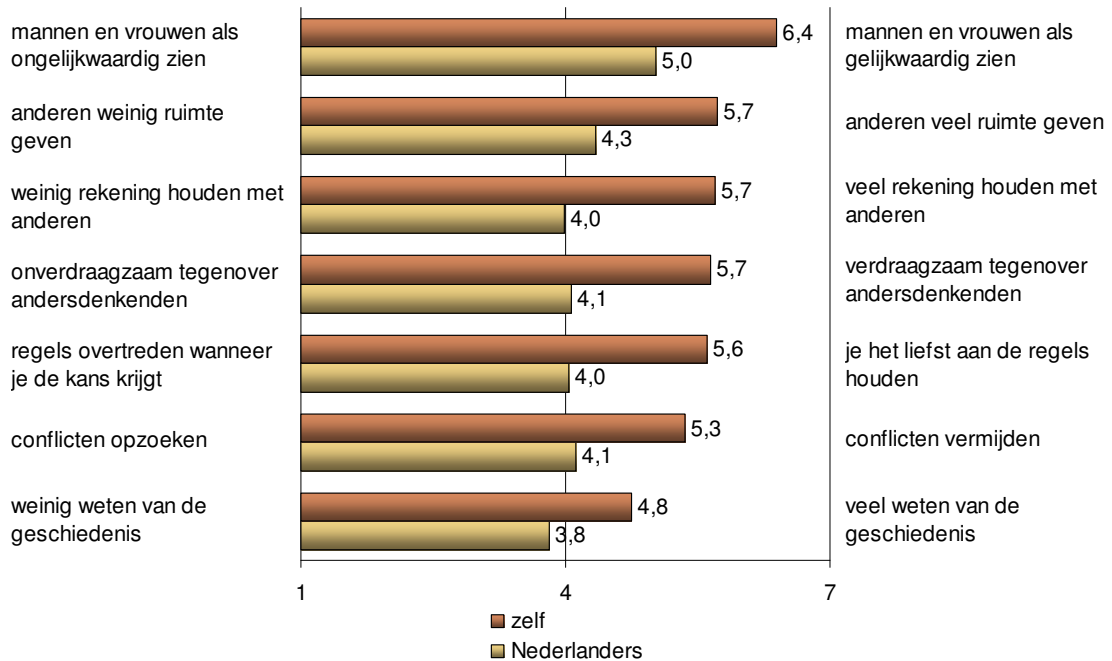
Andere gebeurtenissen die een sterke verbondenheid met Nederland teweeg brengen, zijn een nationale ramp, de Elfstedentocht en Sinterklaas. Een kwart geeft aan dat men zich in het buitenland met Nederland verbonden voelt. Prinsjesdag of Tweede Kamerverkiezingen roepen veel minder een nationaal gevoel op.

### 4.3 Vrijheid en de Nederlandse identiteit

We hebben gezien dat de ondervraagden vaker trots op Nederland zijn dan dat zij zich schamen, en dat de vrijheid hierin een belangrijke rol speelt. We zien het belang van vrijheid voor de Nederlandse identiteit ook terug in de rol van de Dodenherdenking en Bevrijdingsdag als bindende gebeurtenissen. Welke rol speelt de vrijheid in het karakter van Nederlanders? Om dit na te gaan, hebben we een aantal eigenschappen in de vorm van tegenstellingen voorgelegd en gevraagd in hoeverre men deze eigenschappen op zichzelf van toepassing vindt en daarnaast op Nederlanders in het algemeen. Hiervoor is een schaal gebruikt lopend van 1 tot en met 7, waarbij men een positie kon kiezen meer naar de linker stelling of naar de rechter stelling.

De ondervraagden denken in sterke mate dat zij mannen en vrouwen als gelijkwaardig zien, anderen veel ruimte geven hun leven naar eigen inzicht in te richten, veel rekening houden met anderen en verdraagzaam zijn tegenover andersdenkenden. Ook geeft men in sterke mate aan zich het liefst aan de regels te houden en conflicten te vermijden.

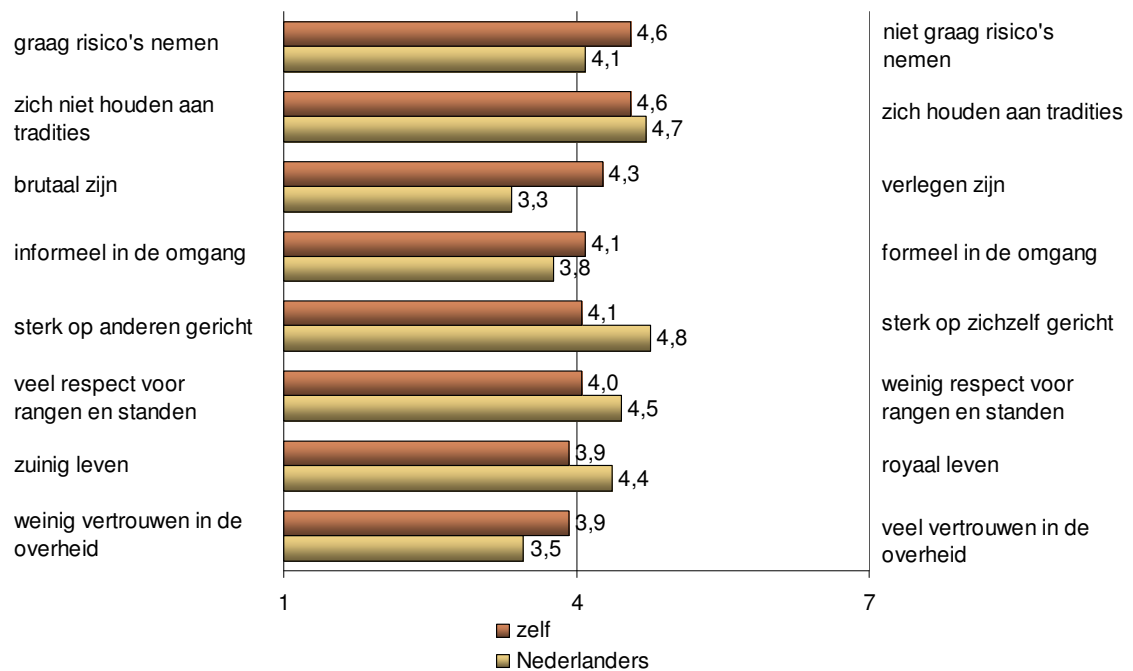
## 21 | In welke mate is de volgende eigenschap van toepassing op uzelf/op Nederlanders? (N=959)



Opvallend is dat bij vrijwel al deze eigenschappen een groot verschil te zien is tussen hoe men zichzelf inschat en hoe men tegen Nederlanders aankijkt. De verschillen bedragen 1,0 tot 1,7 punt, wat veel is op een zevenpuntsschaal. De scores voor de Nederlanders komen daarmee vaker in het midden tussen beide stellingen uit. Vooral bij de mate waarin men rekening houdt met anderen en verdraagzaam is tegenover andersdenkenden, schat men zichzelf aanzienlijk positiever in dan anderen. Hier 'wringt' de eigen identiteit dus met de waargenomen collectieve identiteit. Deze uitkomst komt overeen met de redenen waarom men zich soms schaamt voor Nederland: ook hier werd het beperken van de vrijheid van anderen relatief vaak genoemd.

De volgende kenmerken worden minder vaak van toepassing gevonden.

22 | In welke mate is de volgende eigenschap van toepassing op uzelf/op Nederlanders? (N=959)

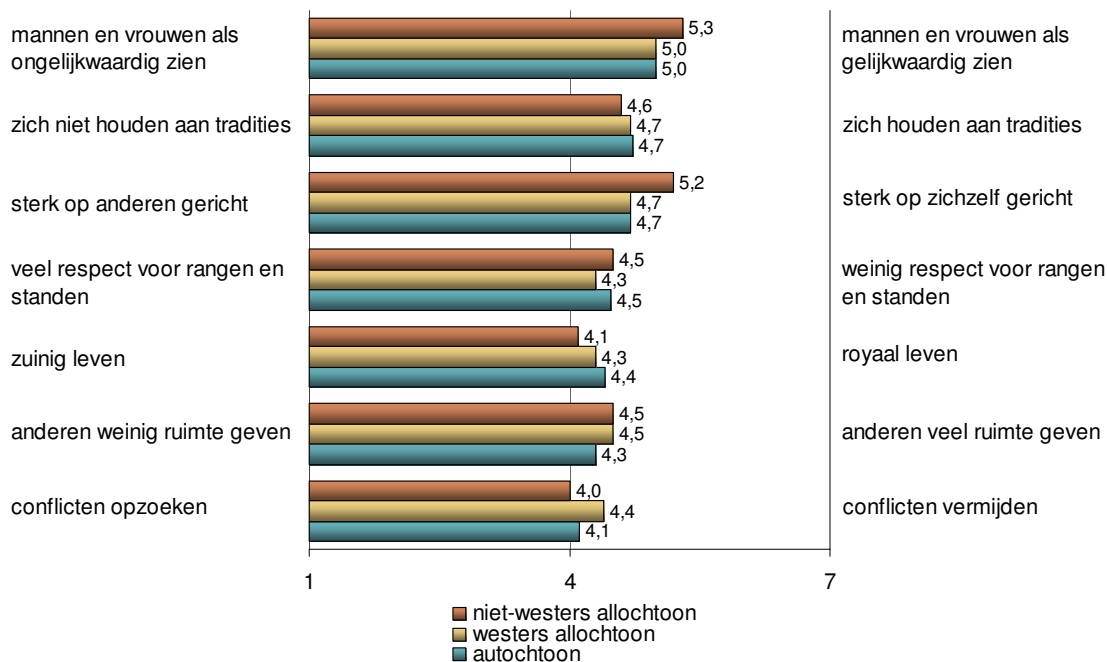


Het zelfbeeld geeft aan dat men niet zo geneigd is risico's te nemen en zich aan tradities houdt. Bij een aantal andere eigenschappen geven de ondervraagden aan dat ze zich meer in het midden bevinden. Tussen brutaal en verlegen, informeel en formeel, veel en weinig respect voor rangen en standen. Royaal leven en veel vertrouwen in de overheid achten de ondervraagden het minst op zichzelf van toepassing.

De verschillen tussen hoe men zichzelf beschrijft en hoe tegen Nederlanders wordt aangekeken, zijn bij deze eigenschappen wat minder groot. Dit zien we bij de mate waarin tradities in ere worden gehouden en de balans tussen formeel en informeel zijn in de omgang. Wel vinden de ondervraagden zichzelf eerder verlegen, terwijl zij Nederlanders meer als brutaal zien. Ook wordt van Nederlanders gezegd dat die meer op zichzelf gericht zijn dan op anderen.

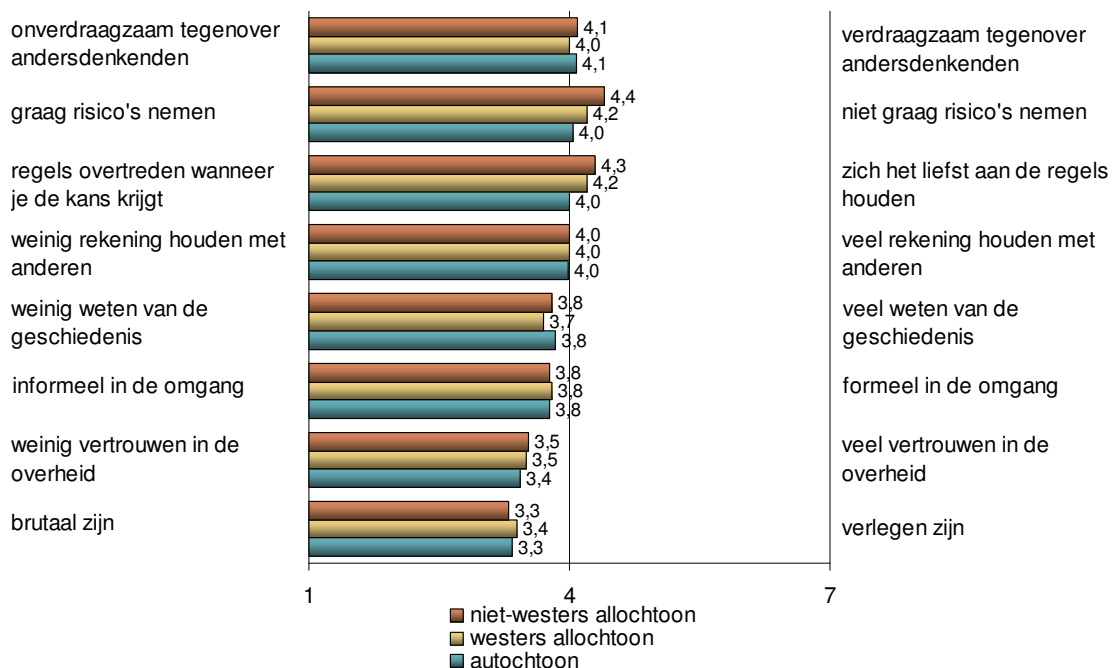
Hoe wordt tegen Nederlanders aangekeken door westerse en niet-westerse allochtonen? In de volgende grafieken worden de opvattingen van autochtonen, westerse allochtonen en niet-westerse allochtonen vergeleken.

## 23 | In welke mate is de volgende eigenschap van toepassing op Nederlanders? (autochtonen, allochtonen; N=959)



De manier waarop westerse allochtonen en autochtonen tegen Nederlanders aankijken, is in grote lijnen gelijk. Westerse allochtonen zien Nederlanders iets vaker als conflictvermijdend en daarnaast denken zij vaker dat Nederlanders anderen ruimte geven en respect hebben voor rangen en standen.

## 24 | In welke mate is de volgende eigenschap van toepassing op Nederlanders? (N=959)





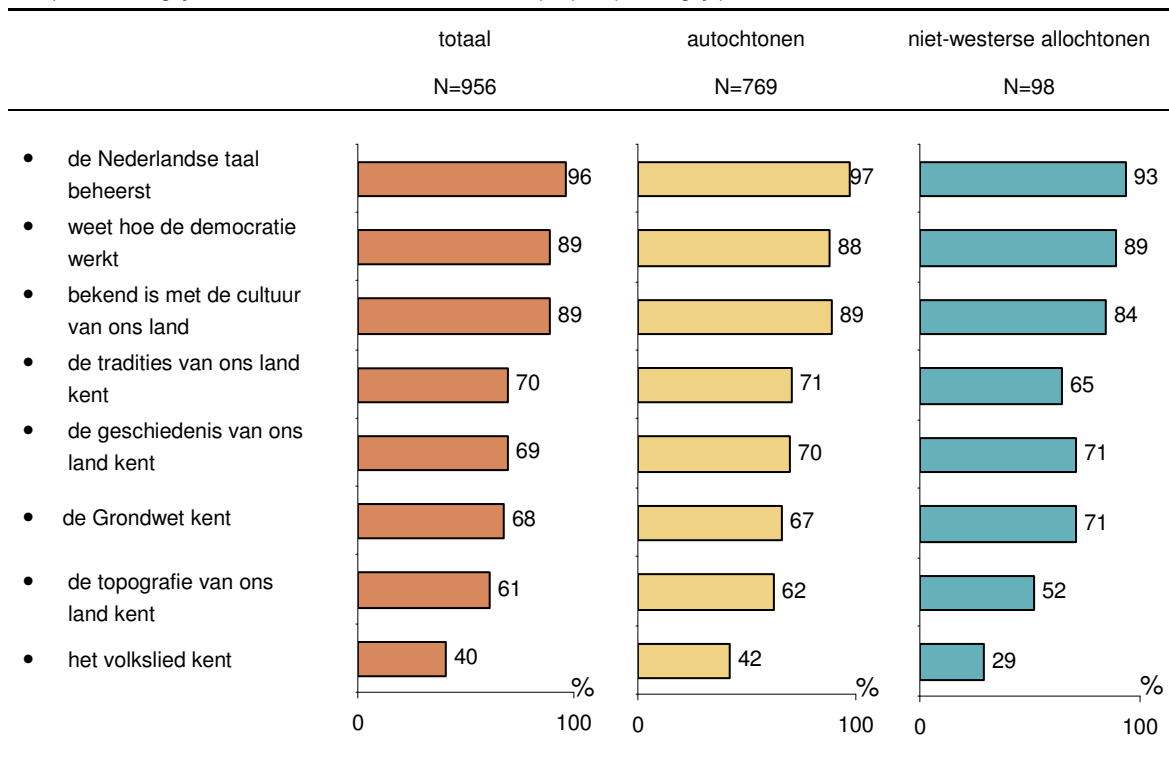
Ook niet-westerse allochtonen hebben een overeenkomstig beeld van de eigenschappen van Nederlanders, maar op een paar punten is het onderscheid groter. Zij vinden sterker dat Nederlanders mannen en vrouwen als gelijkwaardig zien, op zichzelf gericht zijn, niet graag risico's nemen en zich het liefst aan de regels houden. Anderzijds zien zij Nederlanders vaker als mensen die zuinig leven.

We kunnen concluderen dat de verschillen die we tussen autochtonen en allochtonen zien, weinig te maken hebben met het elkaar gunnen van vrijheid. De mate waarin Nederlanders dit elkaar gunnen, schatten autochtonen en allochtonen hetzelfde in.

#### 4.4 De nationale identiteit versterken

Om te weten wat Nederland is en wat belangrijke waarden in Nederland zijn, hebben we gevraagd hoe belangrijk het is dat iedereen in Nederland van bepaalde zaken op de hoogte is.

25 | Hoe belangrijk is het dat iedereen in Nederland ...(% (heel) belangrijk)



Er wordt verwacht dat iedereen de Nederlandse taal (96%) en cultuur (89%) kent en bovendien weet hoe democratie werkt (89%). Kennis van de tradities, de geschiedenis en de Grondwet worden ook behoorlijk belangrijk gevonden. Minder van belang is of iedereen in Nederland de topografie en het volkslied kent. Opvallend hierbij is dat er nauwelijks verschillen optreden tussen de autochtonen en niet-westerse allochtonen. Niet-westerse allochtonen hechten alleen minder belang aan kennis van de topografie en van het volkslied. Kijken we naar andere achtergrondkenmerken, dan zien we dat ouderen (65-plus) kennis van het volkslied belangrijker vinden, terwijl hoger opgeleiden er minder belang aan hechten dat iedereen dit kent.

Hangen de opvattingen over wat iedereen in Nederland zou moeten kennen, samen met gevoelens van nationale identiteit, in het bijzonder met trots zijn op het Nederlandschap? In onderstaande tabel hebben we dit weergegeven.

26 | Trots zijn op Nederlandschap en belang dat iedereen in Nederland ... (% heel belangrijk + belangrijk, N=959)

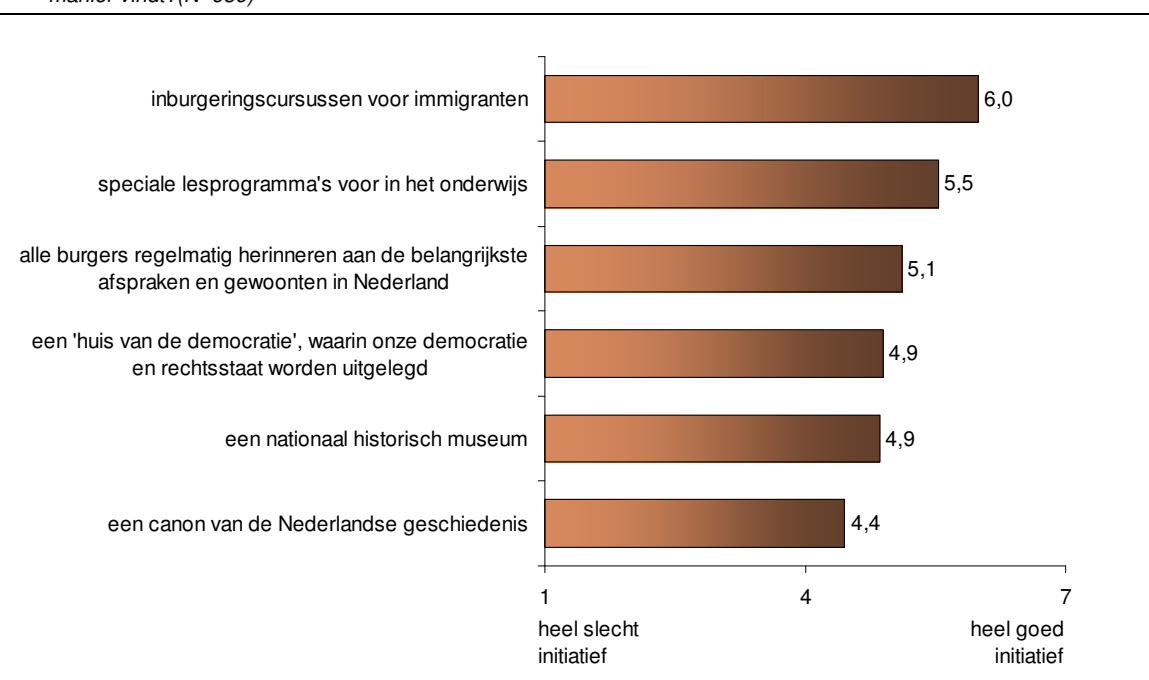
% dat het (heel) belangrijk vindt dat iedereen in Nederland ...	Hoe vaak bent u er trots op Nederlander te zijn?				
	(vrijwel) altijd	vaak	soms	zelden	(vrijwel) nooit
	%	%	%	%	%
• de Nederlandse taal beheerst	97	98	95	98	88
• weet hoe democratie werkt	90	88	89	94	92
• bekend is met de cultuur van ons land	94	91	87	86	63
• de tradities van ons land kent	80	74	70	51	43
• de geschiedenis van ons land kent	85	63	69	66	73
• de Grondwet kent	72	66	68	69	64
• de topografie van ons land kent	63	63	58	63	53
• het volkslied kent	53	45	36	31	25

leesvoorbeeld: van degenen die vaak trots zijn Nederlander te zijn vindt 98% het (heel) belangrijk dat iedereen in Nederland de Nederlandse taal beheerst

Het belang van beheersing van de Nederlandse taal, weten hoe democratie werkt en kennis van de Grondwet wordt gezien door een ieder, onafhankelijk van de trots op het Nederlandschap. Grote verschillen zien we waar het gaat om de cultuur, de tradities, de geschiedenis van ons land en het volkslied. Hoe vaker men trots is op het Nederlander zijn, des te vaker vindt men dat iedereen deze moet kennen.

De overheid kan een aantal initiatieven nemen om de nationale identiteit te versterken. We hebben gevraagd wat men van deze opties vindt.

27 | We noemen een aantal manieren om de nationale identiteit te versterken. Kunt u aangeven wat u van de volgende manier vindt?(N=959)



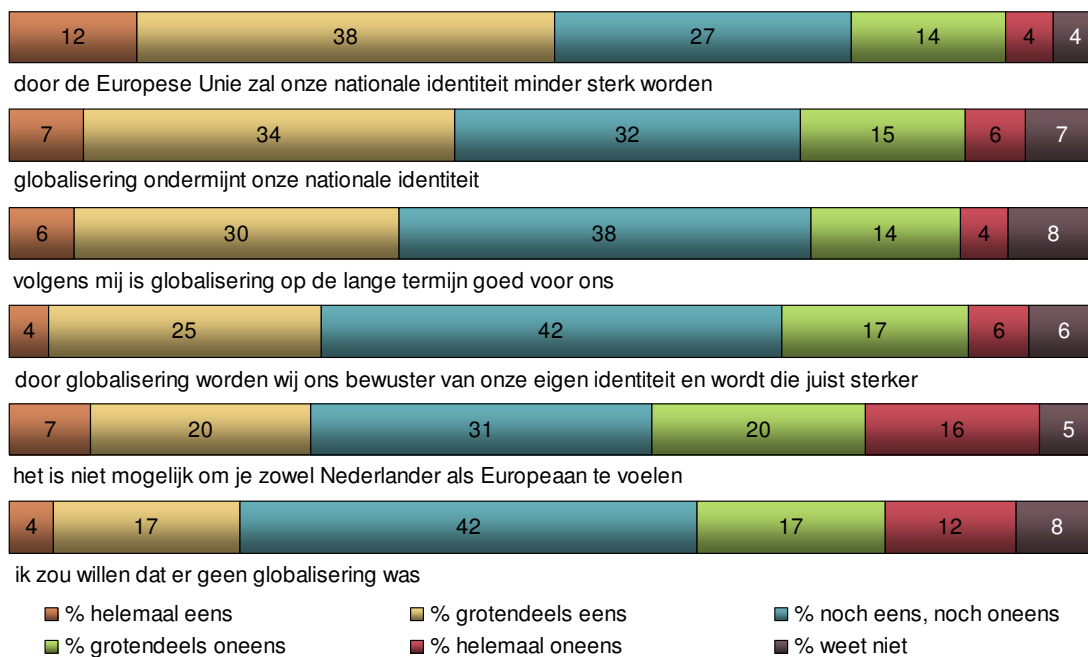
Als beste initiatief worden de inburgeringscursus voor immigranten en speciale lesprogramma's in het onderwijs genoemd, het minst enthousiast is men over een canon van de Nederlandse geschiedenis.

Over alle opties zijn jongeren (13-24 jaar) minder te spreken. Hun terughoudendheid geldt vooral de inburgering, het nationaal museum, het huis van de democratie en speciale lesprogramma's. Ouderen (65-plus) zijn juist enthousiaster over een canon van de Nederlandse geschiedenis.

#### 4.5 Onze nationale identiteit in een globaliserende wereld

Volgens sommigen wordt de nationale identiteit door globalisering en Europese eenwording minder sterk. Naarmate grenzen minder belangrijk worden en meer beslissingen niet nationaal maar Europees of wereldwijd worden genomen, zou wat eigen is aan ieder land langzaam verdwijnen. Anderen stellen daar tegenover dat juist door deze internationale ontwikkelingen het bewustzijn van de eigen identiteit groeit. Iemand kan zich dan ook tegelijk Nederlander en Europeaan en wereldburger voelen. Hoe wordt over de relatie tussen globalisering, Europese integratie en identiteit gedacht? We hebben hierover een aantal stellingen voorgelegd.

28 | Globalisering: in hoeverre bent u het met de volgende stellingen eens of oneens? (N=959)



Uit de antwoorden op twee stellingen klinkt een voorzichtig positieve houding tegenover globalisering door. Niet meer dan 21% zegt dat zij zouden willen dat er geen globalisering was en 36% denkt dat globalisering op de lange termijn goed voor ons is. We willen dit nuanceren in de zin dat deze opvattingen niet erg uitgesproken zijn, gezien het hoge aandeel van 'noch eens, noch oneens' bij beide stellingen.

Een mogelijke keerzijde van globalisering is dat onze nationale identiteit er minder sterk van wordt. We zien dat dit wordt herkend: de stelling die het meest wordt onderschreven is: 'door de Europese Unie zal onze nationale identiteit minder sterk worden' (50% helemaal of grotendeels eens). Ongeveer vier op de tien ondervraagden vinden daarnaast dat onze nationale identiteit door globalisering ondermijnd wordt. Opvallend hierbij is dat men vaker verwacht dat de Europese Unie onze identiteit ondermijnt, dan dat de globalisering dit doet. De tegengestelde gedachte, namelijk dat die identiteit juist sterker wordt door globalisering, wordt met 29% door minder ondervraagden onderschreven.

Over de vraag of het mogelijk is je zowel Nederlander als Europeaan te voelen, zijn de meningen verdeeld. Terwijl 27% deze stelling onderschrijft, is 36% het er mee oneens en neemt 31% een neutrale positie in.

Opvallend is de relatie tussen hoe men denkt over globalisering in de mate waarin men trots is op Nederland.

29 | Trots zijn op Nederland en opvattingen over globalisering (% helemaal eens + grotendeels eens, N=959)

	trots op Nederland			
	(vrijwel) altijd %	vaak %	soms %	zelden of nooit %
• volgens mij is globalisering op de lange termijn goed voor ons	40	40	34	22
• door globalisering worden wij ons bewuster van onze eigen identiteit en wordt die juist sterker	40	32	23	20
• ik zou willen dat er geen globalisering was	22	19	21	29

Nationale trots en de houding tegenover globalisering lijken eerder in elkaars verlengde te liggen dan dat ze tegengesteld zijn. Het is niet zo dat mensen die vaker trots zijn op Nederland, vaker zouden willen dat er geen globalisering was. We zien daarentegen dat mensen die vaker trots zijn op Nederland, vaker denken dat globalisering op de lange termijn goed voor ons is. Daarnaast denkt de groep die vaak trots is ook vaker dat onze nationale identiteit juist sterker kan worden door de globalisering.

## **Bijlage**

## **Bijlage 1 Onderzoeksverantwoording**

### *Vragenlijst*

Door Veldkamp is een conceptvragenlijst opgesteld, waarbij grotendeels geput is uit de vragenlijsten die in de voorgaande metingen zijn gebruikt. Daarnaast is een aantal vragen rondom het thema vrijheid en solidariteit toegevoegd. In nauw overleg met het Nationaal Comité 4 en 5 mei is de vragenlijst definitief gemaakt. De invulduur bedroeg gemiddeld 43 minuten.

### *Methode*

Voor de gegevensverzameling is gebruik gemaakt van ons accesspanel TNS NIPObase. Dit is een database van huishoudens die over een pc en een modem beschikken en die zich bereid hebben verklaard aan onderzoek mee te werken. Met behulp van hun pc vullen deze personen met enige regelmaat (d.w.z. circa 1x per maand) de vragenlijsten in, via CAWI. De interviews vinden plaats via de 'self-completion methode'.

Het panel bestaat in totaal uit 200.000 personen. De werving voor het panel geschiedt grotendeels via traditionele onderzoeksinstrumenten. Bij de diverse mondelinge en telefonische omnibussen van Veldkamp en TNS NIPO wordt de bereidheid voor deelname aan het panel getoetst. Bij al deze onderzoeken is sprake van random sampling: iedere groep uit de samenleving heeft in principe een even grote kans om in de steekproef te komen. De huishoudens waarvan de panelleden deel uitmaken, zijn in het bezit van een computer met internetverbinding.

### *Steekproef en veldwerk*

Uitgegaan is van het ondervragen van 900 Nederlanders van 13 jaar en ouder voor zes leeftijdscategorieën met eenzelfde aantal waarnemingen (150 per categorie). Dat betekent dat de jongste leeftijdscategorieën sterk zijn oververtegenwoordigd (13-17 jaar en 18-24 jaar). Hierdoor is het mogelijk om per onderscheiden leeftijdscategorie uitspraken te doen. Daarnaast is er gestratificeerd op etniciteit, om ervoor te zorgen dat er voldoende westerse en niet-westerse allochtonen in de steekproef vertegenwoordigd zouden zijn, om ook over deze groepen uitspraken te kunnen doen.

Er is een steekproef uit TNS NIPObase getrokken van N=1.384 personen. Het veldwerk is uitgevoerd van 27 januari tot en met 5 februari 2009. Van de benaderden hebben N=959 deelgenomen aan het onderzoek, waarmee de respons uitkomt op 69%. In de netto steekproef waren N=133 westerse en N=129 niet westerse allochtonen vertegenwoordigd. De netto steekproef is op een aantal kenmerken (sekse, leeftijd, opleidingsniveau, grootte huishouden, regio, stedelijkheidsgraad en etniciteit) vergeleken met landelijke cijfers (volgens de Gouden Standaard) en waar nodig herwogen. Het resultaat is dat we kunnen spreken van een representatieve steekproef op deze achtergrondkenmerken.

### *Wijze van rapporteren*

In het rapport zijn de resultaten weergegeven in afgeronde percentages, waarbij percentages met de eerste decimaal  $\geq 5$  naar boven zijn afgerond en percentages met een decimaal  $< 5$

naar beneden. Indien hierdoor bij optelling kolom- of rijtotalen groter of kleiner dan 100% ontstonden, dan zijn deze *niet* gecorrigeerd. Bij de figuren en tabellen zijn de letterlijke teksten van de voorgelegde vragen opgenomen, tenzij het gaat om uitsplitsingen naar verschillende groepen of samenvoeging van verschillende vragen.